

В.

С.

ЛЬВІВ • КВІТЕНЬ • 1936 • Ч. 4

ПЕРЕДПЛАТА „ЛІТОПІСУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ НА 1936 РІК

Річна передплата 13 зл., піврічна передплата 7 зл., чверть-
річна 3.50 зл. — Ціна числа 1.20 зл. — Для членів „Черво-
ної Калини“ чвертьрічно 3 зл.

АДРЕСА:

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА 12 ІІ ПОВ.
Почт. скр. ч. 43.

**СИЛА НАРОДУ — В СИЛІ ЙОГО КУЛЬТУРИ!
ВСІ НАВЧАЙМОСЯ СВОЄЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ!**

Передплачуйте на 1936-й рік оці видання:

„РІДНА МОВА“

науково-популярний місячник присвячений вивченню на-
шої літературної мови. Плата тільки наперед: річно 6 зл.,
півр. 3 зл., чверть річно 1.60 зл., окреме число 50 гр. За
границею в Європі 8 зл., поза Європою 2 дол. річно. Конто
чекове П. К. О. 27110.

„НАША КУЛЬТУРА“

науково-літературний місячник, присвячений вивченню на-
шої культури. Плата тільки наперед: річно 12 зл., півр.
6.50 зл., чверть річно 3.50 зл., окрема книжка 1.25 зл. За
границею 15 зл. або 3 дол. річно. Конто чекове П. К. О.
ч. 5880.

Для Чехословаччини, Австрії й Мадярщини
передплата крайова.

Журнали видає й редагує проф. д-р Іван Огієнко.
Адреса: Warszawa 4, ul. Stalowa 25. m. 10.

ПЕРЕКОНАЙТЕСЯ, що

„НАЗУСТРІЧ“

це найкращий у нас літературно-мистецький жур-
нал для українських родин.

За два роки існування „Назустріч“ здобув загальне
признання.

Найвизначніші українські письменники й мистці
містять в „Назустрічі“ свої твори.

Домагайтеся чисел на показ!

Передплата: місячна 0.90 зол.; чвертьрічна 2.70
зол.; піврічна 5.40 зол.; річна 10 зол.

Адреса: „Назустріч“, Львів, Ринок 10.

ЧИТАЙТЕ Й ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„НЕДІЛЮ“

одинокий, незалежний часопис-журнал для україн-
ських родин. „Неділя“ виходить щотижня під неділю
з багатим політичним, культурним, літературним
і популярно-науковим змістом. Кутики: господар-
ський, жіночий, лікарський, загадковий, шаховий,
правничий і т. д.

ЖАДАЙТЕ ОКАЗОВИХ ЧИСЕЛ!

Умовини передплати: Річно 12 зол., піврічно 6 зол.,
місячно 1 зол. За границею 3 долари річно.

АДРЕСА (НОВА ЗМІНЕНА): РИНОК 5, тел. 293—83;
П. К. О. 412312; ч. картотеки розрах. переказів 23.

УЖЕ ВИЙШОВ 5-ий ЗБІРНИК

„ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ“

Орган Українського Воєнно-Історичного Т-ва. Мі-
стить статті ген. А. Пузицького, сотн. О. Переяслав-
ського, ген. Ол. Удовиченка, лейтн. С. Шрамченка,
полк. К. Смовського, полк. В. Савченка, Юр. Нау-
менка, ген. В. Дашкевича-Горбацького, Я. Водяного,
Ю. Липи, пполк. А. Марушенка-Богданівського, ген.
М. Галина, П. Зленка і ин.

24 іл. на окр. крейд. картках, 12 схем, 276 стор. вел.
вісімки. Ціна 6.50 зол.

Збірники „За Державність“ — це слава історія на-
ша, писана кровю Війська Українського.

Адреса Управи Т-ва і Редакції: Варшава IV,
ul. Elsterska 8/8, połk. M. Sadowskyj.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 4

КВІТЕНЬ

1936

М. БУТОВИЧ

ГАРМАШ, Гваш.

Власність дир. Скопляка, кліша «Мистецтва».

У СЕВАСТОПОЛІ

29. IV. 1918 р.

Кипить, немов у муравлиці,
У севастопольському порті,
А море гойдає, колише
Военні кораблі, мов форти.

Це міноносці і крейсери
Колишуться на срібних водах,
Синь неба щоглами підперли
І вдихують весняний подих.

В нутрі тих велитнів холодних
Горить любов до України...
Любов до ріднього народу
Живе в сталевих, сірих стінах.

Досить наруг, насилля досить,
Настала вже хвилина мести!
І гасло шле «Побідоносець»:
»Український прапор піднести!»

І лине гасло понад морем
По крейсерах і міноносцях...
І вже лежать чужі прапори,
Як збиті птахи на помостах...

І котиться вже рейдом лунко,
Як наказ хвилі, наказ чести:
»До борту стань! На прапор струнко!
Український прапор піднести!»

Заграли сурми на палубах
І злетіли нові прапори:
Жовтоблакитні, рідні, любі
Замаяли над Чорним Морем...

А сині хвилі колихали
На Чорнім Морі білі піни
А фльота ясу віддавала
На честь і славу України...

Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917-20

(Подав лейтенант фльоти *Святослав Шрамченко*.)

В додаток до моєї статті в ч. 11. 1934 р. в „Л. Ч. Кал.“ „Українська Морська піхота в рр. 1917/20“ на запитання читачів „Літ. Черв. Калини“ подаю ще відомости про однострій Української Морської піхоти, щоб доповнити те, що пропущено там.

Цей однострій був у 1917. р. і за гетьмана у 1918 році — зелений-хакі, у 1919 році для 1 Гуцульського полку Мор. піхоти і для 2 полку Мор. піх. з чорного сукна, а у 1920 р. знову зелений.

У 1919 році для 1 Гуц. п. Мор. піхоти і 2. п. М. п. випустки наоколо відзнак на рукавах і на штанах: червоні (на штанах лише для підстаршин і козаків, бо старшини мали там золоті лямпаси).

У 1920 р. в остаточно-загальному однострою Морської піхоти (див. таблицю відзнак в ч. 11. 1934): старшинські відзнаки золоті і на чорному сукні (як і підстаршинські) з чорними випустками і чорним кантом на штанах для всіх.

На чорних погонах 1 Гуц. п. Мор. піх. і 2-го полку був металевий золотий якір і літери „1 Г“ і „2“ для старшин і підстаршин і жовті мальовані для козаків.

У 1920 р. на погонах (зелених) був лише металевий золотий якір для старшин і підстаршин і жовтий мальований для козаків.

Остаточні підстаршинські відзнаки, як і ранги усталені були в Морській піхоті у 1920 році такі самі, як і в Укр. Армії, тільки до ранг останньої до-

ходить додаток „Морської піхоти“, а саме: Гуртковий Морської піхоти, Райовий Морської піхоти, Чотовий Морської піхоти і Бунчужний Мор.

піхоти, а до армійських відзнак на ковнірі доходить золотий якір.

Кашкет у 1917 р. і за гетьмана у 1918 р. був зелений з зеленим дашком, у 1919 році в Дивізії Морської піхоти — чорний з чорним сукняним даш-

ком. 2-ий полк Мор. піхоти мав одну сотню з чорними кашкетами без дашків, як у матросів і з чорною стрічкою з білим написом „Морська піхота“.

Кокарди на кашкетах у 1917/1920 рр. у старшин і підстаршин звичайні випуклі, як і в Укр. Армії, для козаків такі самі плоскі, лише у Мор. піхоти тризуб з хрестом.

Гудзика великі і малі золоті з якорем належали за весь час 1917/1920 рр. старшинам, підстаршинам і козакам Морської піхоти.

Козакам Мор. піхоти, які на побережжі моря обслуговували шлюпки і катери Морської піхоти, а також всій козацій обслузі Приморської артилерії і козакам гарматних частин морських кріпостей Севастополя і Очакова належав цілий однострій

морський, як у матросів, лише ковніри мусіли бути червоного кольору, замість синього. На стрічках кашкетів у них мали бути написи: „Морська піхота“, „Приморська артилерія“, „Севаст. Кріп. Артилерія“, „Очаківська Кріп. Артилерія“ і на обидвох кінцях стрічки лише для козаків гарматчиків крім золотого якоря, було ще дві перехрещені гармати. Кокарди гарматчики морських кріпостей і Приморської Артилерії мали такі самі, як і Морська піхота себ-то з тризубом з хрестом.

Холодна зброя Морської піхоти в рр. 1917/1920 була така-ж як і в Армії, себ-то у козаків „штик“-багнет, у старшин і підстаршин шабляка, або багнет, лише „темляк“ — китиця був такий самий, як у старшин фльоти на палашах, себ-то золотий з синіми смугами і золотим якорем на самій китиці.

Великодній спомин з 1915 р.

[Написав: Ю. Е. О

Мала лишень частинка українців дісталася до Укр. Січових Стрільців.

Позатим українці були розсіяні по всіх відділах австрійсько-угорської армії, а також творили там часто великі чисто українські частини.

На всіх фронтах були тоді українці. Засівали вони своїми кістями всі побоевища.

Виймово у третій малярській армії було українців дуже мало. Вони були там розсіяні між чужим морем людей. Тому то була там велика втіха, як коли стрінулися з собою хоч два українці. А було тоді про що і кого собі оповідати, було кого згадувати.

В р. 1914/1915 ціла східна Галичина була під російською займанщиною. Наших часописів ми не діставали, тож і розповідали собі, хто жив, хто здоров, а кого повісили, а хто вмер, чи прийшла до кого вістка з займанщини.

Розсіяні між третьою малярською армією, що тоді обсадила цілу західню Конгресівку від німецької границі до Варшави, порішили ми першого дня великодних свят 1915 року зіхатись в Пйотркові, щоби там побути в той день хоч хвилику разом.

Оглянули ми там православну церкву, що стояла порожня, бо батюшки повтікали з хвилею відходу російської армії, а як який не втік, то його німці або австрійці арештували. Пор. Др. Зілинський оповідав нам, що в велику п'ятницю приїхав там військовий православний батюшка з Семигороду і правив царські часи. Люди, що свого батюшки не виділи вже більш як пів року, плакали з радості, молилися ревно і били поклони. Приявні на богослуженні для цікавості німецькі старшини, що цього ніколи не бачили, жартуючи казали, що це люди роблять: „Геленксібунген“.

Днина була коротка, мрачна, темна, хоч око виколи, темний був вечір. Йшли ми собі дорогою біля залізничних рейок. Нагло залунав голос невидного стійкового: „Гальт! Вер да!“ (Стій! Хто то?) „Фельдруф!“ (Военний оклик!) і чутно було, як

Сидять з ліва до права: поруч. др. Йосиф Партицький, (помер, адвокат в Станиславові). Григорій Олесницький, хорунж. (адв. в Золочеві). Полковий лікар Др. Гриць Гарматій (помер, лікар в Тереховлі). Стоять з ліва: Пор. Др. Юлій Олесницький (адв. у Станиславові), ст. дес. Мельник (гім. проф.), пор. Др. Іван Зілинський (проф. ун. в Кракові).

стійковий мов на команду приготував кріс до стрілу.

Ми стали безрадні, бо не маючи наміру виходити з міста не довідувались про гасло.

— Христос воскрес — розлягся зпоміж нас у відповідь стійкового голос поручника Д-ра Партицького.

— Воістину воскрес! перепрашаю, я панів не пізнав. Ідїть! відповів стійковий і ми пішли спокійно даліше.

— Я чув, сказав нам Др. Партицький, що рано прийшов сюди курінь краєвої оборони зі східної

Галичини і обняв варту. Отже я подумав собі, що як на Великдень крикну до свого чоловіка його рідним привітом, то він, що з рік не чув на чужині свого рідного щирого слова, стрепенеться і нас пустить. Так і сталося.

Так побалакавши з собою, походивши з собою кілька годин розіхались ми до наших відділів, щоби деяких з нас вже більше живими не побачити.

Коли гляну на фотографію з того дня, що проминув, як ясний примінчик серед тьми, то мило згадую цей Великдень.

До історії кам'янецької спільної юнацької школи

Написав: полк. В. Евтимович.

В нарисі п. М. Мироновича: „Спільна військова Юнацька Школа“, автор допустив деяких недокладностей. Як старшина, що довгий час, бо від вересня 1917 року і до 12 травня 1919 р. й по перерві від 26. березня 1920 р. і до р. 1923 весь час стояв службово близько до українського військового шкільництва, дозволяю собі внести фактичні поправки до того нарису.

Почну з світлини на стор. 3-ій „Літопису Червоної Калини“ за лютий 1936 р.

На світлині горішній, юнак, що сидить, міг мати щонайменше 20 літ. Нічого спільного з небіжчиком Васильком Крижанівським він не має. Василька Крижанівського знаю дуже добре, як свого шкільного товариша ще з р. 1898, коли ми разом з ним училися в Києво-Софійській Духовній Школі й пізніш, у р. 1908—1912 вчилися в Київській Духовній Школі. Василько Крижанівський від мене молодший на 1—2 роки і літами і по шкільній клясі. По перерві від 1912 р. стрінулися з ним у Винниці, де В. Крижанівський був учителем малюнку в одній з місцевих шкіл. В р. 1920 він мав 32—33 роки і, як старшина воєнного часу кол. російської армії, мав рангу поручника. В ніякій Спільній Юнацькій Школі В. Крижанівський не служив.

На світлині долішній, під ч. 8 — це не генерал М. Капустянський, а лектор школи, підполк...

В першому ряді (стоять) під ч. 9. — генерального штабу підполк. Рак, начальник відділу статутів навчання і лектор школи. (В р. 1919. залишився в Кам'янці, щоб дістатися до дружини, яку залишив у Києві в шпиталі; правдоподібно — розстріляний), в тому ж ряді, між генер. хор. Сворикою і сотн. Рудичевим, під ч. 15 — це не поручник Федорівський, а підполк. Ордянівський. (Сотник Федорівський — мій старший товариш по Чугуївській Військовій Школі).

В третьому (стоять) під ч. 3. — не генер. штабу генер.-пор. Мартинюк, а... ?

Між генералом Сворикою і підполк. Ордянівським і трохи позад них, під ч. 5 (сивобородий) —

колишній урядовець школи, п. Драчинський (забили в цілях грабунку бандити під Ловичем).

В пляні українського військового шкільництва, який витворила „Комісія по утворенню постійних військових шкіл Української Держави“, чи, як скорочено комісію цю називали, „Комісія генерала Юнакова“, стояло утворення таких шкіл: „Спільних Юнацьких“, з пішими відділами при них — 1-ої і 2-ої київських, полтавської, чугуївської та одеської, артилерійських юнацьких — київської (легко-арматної) та одеської (тяжко-арматної), київської інженірної з топографічним відділом і елисаветської кавалерійської.

Крім того в плян входило відчинення ріжного роду військово-старшинських шкіл, курсів; вишколів — як летунство, залізничних, самоходових тощо, словом — від кадетських корпусів до воєнних академій.

Житомирська юнацька школа мусіла повстати, як конечність, викликана тим, що Лівобережну Україну з кадрами Чугуївської та Полтавської Шкіл опанували червоні москалі, Одесу ж — захопили москалі білі й зарисовувалася загроза Києву.

От тоді то, передбачаючи розвиток подій, воєнний інженер, генер.-хор. О. Астаф'єв, тимчасовий начальник Головної Шкільної Управи Військового М-ства, доручив генер. шт. полковникові, Всеволодові Петрову організувати пішу Юнацьку Школу в Житомирі. Річ натуральна, що в умовах війни, довелося відступати від пляну спільно-юнацької школи, тим більше, що при браку українських молодих старшин, не можна було чекати на їхнє виховання 3 роки, як це виходило по пляну й програмах, а треба було випродукувати їх як-найбільше протягом яких шести місяців, т. є вернутися до типу прискороного. Генер. Астаф'єв дав полк. Петрову, як він говорив, „диктаторські“ права, виасигнувавши подостатком грошей і давши всі можливості проявити найширшу ініціативу.

Десь у першій половині січня 1919 р. рівно через 10 днів після відїзду полк. Петрова з Києва, він телеграфічно повідомив, що Житомирська Школа

в складі першої сотні розпочала працю та що він приступив до формування другої сотні та що докладне справоздання про перебіг докраної праці привезе інспектор школи, підполковник Нагірний, якого він відсилає до Києва, щоб закупити для школи підручники та всіляке військово-шкільне приладдя.

Отже, інспектором клас в Житомирській Пішій Юнацькій Школі полк. М. Лорченко ніколи не був.

На початку березня 1919 р. Житомирська Школа мусила з боєм відступати з Житомира. Втікаючи з фронту, „отамани“ покинули школу на проізвольще і, коли б начальником її не був полк. Петрів, у р. 1918 легендарний командант легендарного Гордієнківського полку, школа була б згинула. — Не три дні, а добрих два місяці Житомирська Школа, відірвана від армії, оточена з усіх боків переважаючими ворожими силами, здобуваючи муніцію та всякий боєприпас на ворогові, під кінець боїв обдерта й боса, десь в кінці першої половини травня 1919 р. пробила ворожий перстень і в м. Рівному, напередодні його упадку під ударами поляків, прилучилася до тоді нечисленної вже Української Армії.

В кінці травня полков. Петрів дістав призначення на становисько команданта Волинсько-Холмської Групи Війська УНР., і школа, якою він не перестав командувати, увійшла до складу Волинсько-Холмської Групи. За помішника свого мав полк. Петрів підполковника Вербицького (нині генерал польського війська на емеритурі).

В періоди спокійніші школа відходила до резерви й училася, вчилася... на коліні й під відкритим небом, коли падав дощ, — десь у клуні, а коли приходило до боїв, то.. була єдиною певною опорю Волинсько-Холмської Групи. — Полк. Петрів кидав школу на фронт кожен раз, коли треба було розвідати питання: „або слави добути, або дома не бути!“ І школа здобувала й здобувала собі невмирущу славу, а цим самим пе-

ред майбутнім урядом Української Держави поставила обовязок відродити Юнацьку Школу в м. Житомирі, доручивши її організацію тим вихованцям цієї славної школи, які ще живуть. — Школа заслужила на те, щоб жити вічно!

Одпочинок для школи прийшов аж тоді, коли наприкінці червня 1919 р. полк. Петрів вступив на становище Военного Міністра. Школа тоді відійшла до Камянця Подільського і змогла приступити до своєї нормальної праці.

В жовтні 1919 р. школа урочисто зробила свій перший випуск молодих хорунжих. То були не аби-які хорунжі! Бо ж тактики, цієї основної военної науки — умілости вчилися не з сухих підручників, знання свої переводили не на військових „іграх“, що при всій ніби реальності показу все ж тільки „военною грою“ — знання свої перевіряли в обстанові правдивого сучасного маневрового бою, маючи перед собою не „означеного“ противника, якусь тим „синю“, а так-таки справжню „червону армію“ — „розігравали“ бій, почавши від висилки польової стежі та від першого далекого гарматного стрілу й перейшовши через всі стадії розвитку бою,

ГРУПА СТАРШИН СПІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЮНАЦЬКОЇ ШКОЛИ 1920 Р.

Знизу сидять (зліва на право): 1. Хорунжий? 2. Сотник Єленецький, адютант школи (тепер адвокат у Вильні). 3. Хорунжий? (галичанин). 4. Поручник? 5. Хорунжий? 6. Хорунжий Созонгів. — Сидять у середині (зліва на право): 1. Хорунжий Швець (старший). 2. ? 3. Сотник М. Миронович, начальн. кіноної частини. 4. Сотник Никитин, начальн. пішої частини. 5. Полковник Олександр Пучківський, начальник школи. 6. Полковник Микола Лорченко, інспектор класів школи. 7. Д-р Отамановський, лікар. 8. Ємець, фельдшер школи (тепер відомий бандурист). — Стоять у 1-му ряді: 1. Хорунж. Грушецький. 2. Поручн. Біляньський. 3. Поручник? 4. Хорунжий? 5. Сотник Якимчук. 6. Сотник Голуб. 7. Сотник? 8. Підхорунжий? 9. Сотник Пономаренко. 10. Сотник Варав, господ. школи. 11. Хорунжий? 12. Хорунжий Яськевич. 13. Хорунжий Погиба (кубанець). 14. Хорунж. Сорока (тепер інженер). 15. Поручн. Назаренко, помічн. господаря школи. 16. ? 17. Хорунж. Лушненко. 18. Хорунжий Швець (молодший). — Стоять у 2-му ряді (в самій горі): 1. ? 2. ? 3. Сотник Лихацький. 4. Сотник Осмоловський. 5. Сотн. Рудичів. 6. Поручник Федорівський. 7. Сотник Цурканів. 8. Хорунжий Узонів. 9. Поручник Валіський. — Фотографію зроблено в Яслі під Краковом. Власн. М. Мироновича

кінчали його наступом на багнети, підставляючи власні молоді груди, здаючи іспити з пройденого курсу! То була... наука!.. Дорогою ціною!

Коли в кінці листопада 1919 р. УНР мусів запросити до Кам'янця поляків, армія зосереджувалася в трикутнику Проскурів—Старокопачинів—Любар, Житомирська Школа прийнявши назву „Юнацького Полку“ виступила на фронт під Деражню, на яку насадили білі москалі.

В нерівному бою під Богданівцями школа як організована бойова одиниця була знищена, а недобитки її прилучившись до недобитків 3-ої залізної стрілецької дивізії, разом з ними створили основу 3-го залізного кінного полку, яким на початку доводив полк. Трутенко. Цей полк пішов у славний „Зимовий похід“, а Житомирська Юнацька Школа перестала існувати.

**

„Кам'янецька Спільна Юнацька Школа“ — це зовсім інша школа, що нічого спільного з Житомирською не мала. Школа ця повстала в Кам'янці Подільському вже під польською владою, ба навіть — без відома уряду УНР.

Ініціатором до її заснування був вічно неспокійний, якого не можу й зараз уявити, щоб він чогось не робив, повний найшляхетнішої ініціативи, вічно-бадьорий та усміхнений, перенятий горячою вірою в краще завтра й не зважаючи на сиву голову, вічно-молодий душею, полковник М. Лорченко.

Коли він одпочивав, коли він їв, коли спав — цього ніхто на цілий Кам'янець не знав. Майже одночасно його можна було побачити в різних місцях розлогого Кам'янця — на Турецькому Замку, до він плянував створити „Военний Музей“ (колись ця ідея мусить бути зреалізована), на папіровні в „Совиному Яру“, в генеральному штабі, де він був начальником культурно-освітньої управи, в університеті, де він мав якісь справи з ректором Огієнком... Вічно веселий, жвавий, лагідний — варто було побачитися з ним просто без того, щоб почути його улюблене: „Чудесно! Наші справи розвиваються чудесно! Вірите мені, все буде гаразд.“

Добра і на часі ініціатива полк. Лорченка знайшла не лише добрий ґрунт і зрозуміння для реалізації, а головне — знайшла чинне узнання в поперті у Головноуповаженого Уряду УНР в Кам'янці-Подільському, ректора Кам'янецького Університету, професора Ів. Огієнка. Проф. Огієнко, рішучо це стверджую, був більший військовик та мав більше зрозуміння для справи військової, ніж військовий міністр, що урядовав перед полк. Петровим, Сиротенко! — Проф. Огієнко дав ініціативі полк. Лорченка всі можливості, якими розпоряджав, щоб її зреалізувати — дав школі помешкання, забезпечив школу матеріально в найбільшій мірі тодішніх скупих можливостей, коли єдиним засобом тих можливостей була праця друкарської машини, що відбивала гроші.

Кам'янецька Школа повстала в лютні 1920 р. на початку в складі однієї пішої сотні, десь у жовтні була зформована друга піша сотня й нарешті в червні того ж року третя сотня, здається по переїзді школи з Кам'янця до Винниці. За начальника

школи був підполковник Пучківський. За інспектора клас на початку був полк. Лорченко, а за його поміщика ген. штабу сотник Лушненко-Старший (помер в Торуні). Пізніш, тимчасово за інспектора клас був сотн. Лушненко-Старший, а десь від кінця червня 1920 р. і до кінця існування школи — полк. М. Лорченко, досвідчений педагог-математик, нині проф. Подебрадської Академії.

До Києва Кам'янецька Школа не вступала, ніхто її не зустрів і не закидав квітами.

В липні, по переході Школи з Винниці до Кам'янця, полковника Пучківського... „захорували“ — для тодішнього уряду він був занадто... військовий і замало „демократичний“. На його місце призначений був отаман Микола Шаповал.

У Станиславові школа, нарешті, майже доладно одяглася й мала, користаючи з перевпочинку, взятися до науки.

В цьому періоді школу все ж довелось кинути в бій, коли червоні москалі прорвали були польський фронт під Миколаєвом і вдерлися на Стрийщину.

В кінці жовтня 1919 року школа прибула до Кам'янця Подільського.

Коли було зреформовано кінний та арматний відділи, зараз докладно не скажу, бо не маю під рукою матеріалів.

По двох тижнях перебування в Кам'янці, ледве що розпочала школа свою нормальну працю, як москалі прорвали український фронт в районі Стара Ушиця—Могилів Подільський — Школу, єдину в той час збройну силу, яка була в Кам'янці, кинуто в цей прорив, щоб стримавши ворога, уможливити евакуацію з Кам'янця державних установ.

Своє завдання Школа виконала з успіхом і чесно — в цілій низці безустанних арієргардових боїв.

Десь 20—21 листопада 1920 р., виконавши останнє бойове завдання, Школа перейшла через Збруч.

На початку була інтернована в м. Ланцуті, де відразу почала шкільну працю.

Пізніш — була переведена до Вадовиць, де дала перший випуск хорунжих піхоти і кінноти й нарешті була перекинута до табору калішського, де дала другий і третій випуск хорунжих піхоти, 2-ий кінноти і перший (останній теж) — артилерії. Давши останній випуск та не маючи допливу контингентів, школа в 1923 році закінчила своє існування.

Окрім лекторів, про яких згадає сотник Мартинюк, заслуговують, щоб їх згадати добрим словом, деякі видатні старшини:

Генер. штабу генерал-хорунжий О. Пороховщинець (живе в Яблоні під Варшавою), ген.-шт. ген. хор. Сагорів (живе в Берестю Лит.), ген. шт. генер. хор. Ельгонінов (помер у Вадовицях), ген.-шт. генер.-хор. С. Кулжинський, военний інженер електрик полк. Крицький (проживає на Чехах), полк. артилерії Ленорнович (проживає в Варшаві?), км. 3-ої сотні, сотник С. Федоровський (у Лодзі), його заступник, сотник Виноградник, сотник Ф. Крушинський (в Парижі видає „Молоду Україну“), сотн. Коршновський (проживає в Бразилії).

Після довгої і систематичної вправи доведено до того, що українська армія може зовсім обійтися без черевиків.

Великодня „Бомба“

Написав: *І. Іванець.*

Після важких боїв під Городком, коли то частини І Бригади УСС виконали бравурний прорив — було в пляні перевести реорганізацію Бригади та побільшити її боевий стан.

Команда Бригади стояла тоді у дворі в Красові, в околиці Щирця. Там під Великдень зложено скромний польовий сатиричний журнал, якого вибито 300 примірників друком і літографією.

Одинокий примірник цієї газетки зберігся у проф. Гайдучка. Формат зшитковий, 16 сторінок. Назва „Бомба“ ч. 3. Навязано нею до традиції 2-ох чисел „Бомби“, що їх зложено ще з кінцем 1915. р. (У. С. С. стояли тоді над Стрипою у Тудинці). Ці два числа залишилися у рукописі. Ціна примірника 4 гривні. Редакторів нема зазначених — були ними чет. Л. Лепкий і я. Число зложено дуже скоро, можна сказати, що відрухово, а безпосереднім товчком до нього була обставина, що я мав їхати з дорученнями команди Бригади в справах доповнень до Секретаріату Військових Справ і тов. Лепкий піддав ідею, щоби при тій нагоді використати друкарські і літографічні можливості, що їх давала тодішня столиця З. У. Н. Р., Станиславів. Він зараз же зладив „Воскресні тропарі і кондаки Галицької області У. Н. Р.“, що й надали відповідний передсвяточний характер часописові.

Ці тропарі й кондаки написані дуже зручно з великим почуттям гумору, є цінним документом тодішніх настроїв серед УСС та тодішньої військової дійсності. Вони діляться на дві частини — „Військові“ і світські (або цивільні). Ось їх зміст:

Військові.

Стих: Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуемся і повзвеселімся в он.

Усусуси поют:

Благообразний Іосиф¹⁾ со древа знем бригадирское тіло его плащем старим а чистим овил і в воями: Н. К. Г. А. прибил, за УСС. благал — молил — просил.

Бригадир поет:

Яко іщедезает дим от лица огня, тако да іщедезнуть враги Усусуса, от лица его ненавидящі его.

К. К. Г. А.²⁾: Амінь

Усусуси поют:

Воскресенія день і просвітїмся торжеством, і друг друга обіймем, рцім:

„Братіє, і ненавидящим нас простїм вся воскресенїем і тако возопїєм:

Стих: Слава Н. К. Г. А. да воскреснет Україна і разточатьсья врази її...

Н. К. Г. А. поет: Амінь.

Антифон цей, що так скажу, „високо-політичний“, був тонкою алюзією до Начальної Команди. Атмосфера, що в ній запанувала, не була у цьому часі доброзичливою для УСС. Її називали серед нас „гонведською“. Псувало декому може кров, що УСС. як одна з частин У. Г. А. мають свої окремі традиції, а з тим охоту певної експанзії. У звязку з тим не піддержувано як слід в Начальній Команді реорганізації Бригади і поведено може навіть нівелізаційну акцію, що проявилось в дальшому роздробленні частин Бригади, як підкріплення різних боевых груп на віддалених від себе відтинках.

По антифонах військових на стор. 3 маємо: Світські (або цивільні).

Стих: Воскресенія день України, просвітїмся торжеством і друг друга обіймем, рцім:

Нафта бориславська нам днесь показашася, нафта для нае новая, нафта таїнственная, нафта нечиста, нафта по-слів ізбавитель, нафта непорочная, нафта великая, нафта вірних, нафта двері райскія нам отверзающа — нафта всіх освящаюча.

Стих: Тако да погибнуть рішници і т. д., Нафта красная, нафта бориславська, нафта, нафта нечистая нам возсія. Нафта радостію других, от нафти ізбавленіє скорби ібо от проба яко от чертога возсія Україна, радостію ісполни глаголя! проповідуйте Галичанам.

Стих: Сей день егоже сотвори Господь, возрадуемся і повзвеселімся в он.

Народ потомже поет:

Амінь.

²⁾ Начальна Команда Галицької Армії.

¹⁾ Командант бригади Осип Букшований.

Ты думав не видиш,
що в на кони готу так
остро здоровиш!!...

„Піхотний їздець“.

Про запілля і нафту писалося в нашій мемуаристиці вже багато. В тодішніх часах ходили всякі чутки про невмілу господарку, невикористання економічних засобів нафтового басейну, та лиходрадку збогачення.

Ось і зміст „цивільного“ антифону, що його капітально кінчить народ, словом „Амінь“.

Зараз же на черговій сторінці є жарти, що характеризують бідний стан армії.

Рисунок: дефіляда босих у Вишколі Бригади УСС, з підписом — Після довгої та систематичної вправи доведено до того, що Українська Армія може обійтися без черевиків. Під тим вірш: „З поєм ветеринарніого референта“:

І щож я тут робити маю
Без приладів лікувать не знаю,
З кіньми Вам докажу дива —
Як хоч найдеться... леватива.

Хоч на добрий стан коней в Бригаді УСС звертали пильну увагу, під весну коні стали занепадати, зокрема траплялись випадки т. зв. пархів.

В Бомбі є декілька односторінкових рисунків. Один з них з підписом: „Триумфальний в'їзд після перемоги під Вишенкою Малою“ — представляє от. Микитку, команданта І. Корпусу з батоном у руці на здобутій полевій кухні. — Це сатира на боеві офіційне повідомлення з 28. III. 1919 р., яке було доволі незручно зредаговане, так, що виходило, немов то би бій ішов за кухню.

Друга карикатура це сатира на тему „піхотного їздця“.

Пригадую собі, що позлостився був трохи командант І. полку сотн. З. Носковський (який, як зрештою всі молоді, амбітні старшини, думав, що є добрим їздцем), коли побачив себе на карку коня.

Побутові Начальної Команди присвятив Л. Лепкий вірш-гумореску — на тему страху перед ворожими літаками, буцімто викликаного серед референтів Н. К. Г. А. вороною, яку взяли за ворожий бомбометний літак.

Ясно, що жарти в „Бомбі“ зі зміною часу й обставин затратили своє значіння, а то й „запах“, та вимагають коментарів і пояснень.

Н. пр. така розмова:

Поручник до полевих жандармів:

— Яка різниця між полевою, а державною жандармерією?

Полевий жандарм: Така, що державної жандармерії ніхто не боїться.

Поручник: А чому? Пол. жандарм: Тому — бо їй не вільно стріляти, ані карати.

Поручник: Добре.

Сили нашої державної жандармерії були не лиш за малі, щоби нести як слід службу у запіллі, співділати при рекрутації та протиділати дезерції, що почала проявлятися на провесні 1919 р. — але в провіді над ними не було потрібної пружности та енергії.

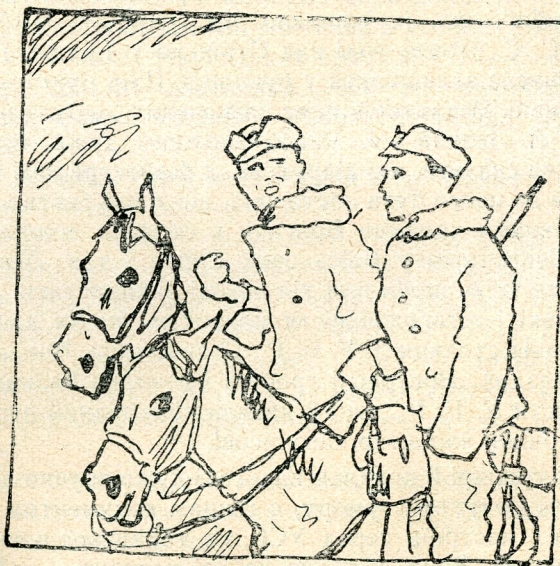
Вірш „Смута“ на тему любовну, свідчить про недостачу товарів. В ньому дівчина скаржиться своєму любові, що не має рукавиць.

СМУТА.

(Посвята моїй любці, яку стрівув я випадково на вулиці).

— Дівчино, в очах твоїх розтопа
Для серця мого потопа,
Хоч на устах мід —
А чомуж руки студені як лід?

— Милій! — Ніде правди діти
Нема чим грішше тіло одіти;
Бачиш смуту моїх лиць —
Не маю рукавиць..

РОЗМОВА.

— Здається товаришу, що нас Усусусів мусить бути дуже багачько на світі.

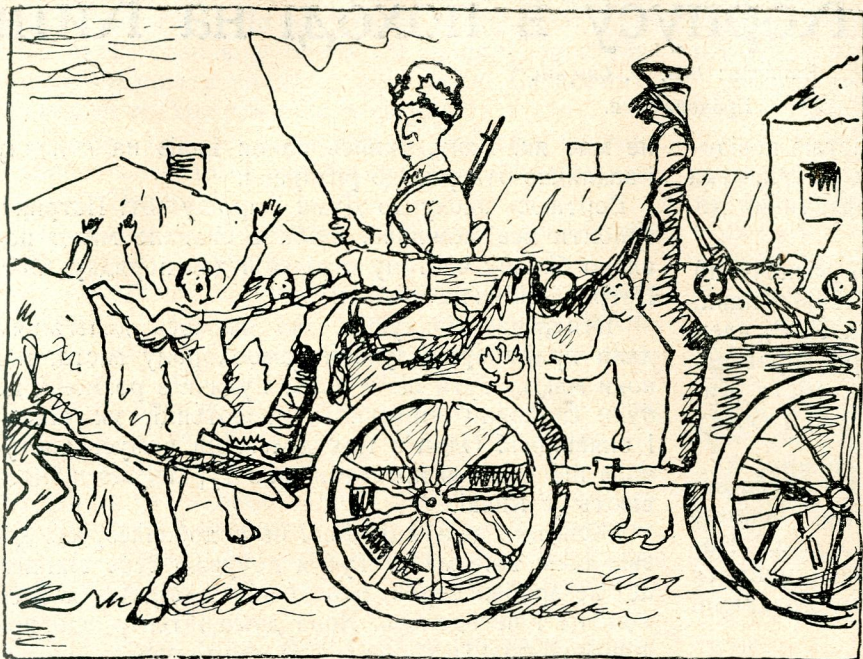
— Чому так гадаєш?

— Бо то ще Австрія нас все побільшувала і організувала, а що доперва за України!

Видиш — мене одно дивує, що за світової війни приїздили до нас завжди то генерали, то інші високі команданти, щоби нас оглянути та і самим показатися, а тепер...

— Ну відай тепер не має таких, щоби могли між нами показатися..

Триумфальний візд по побіді під Вишенькою Малою.

Богато остроти є в розмові двох кінних стрільців, що їй заподали ми враз з рисунком, а злюби у вірші „Погана ворона“, що його ілюстрували чотири рисуночки.

Десь на небі весняному,
Показався знак.
Референти верещали
Утікаючи кричали,

„Це польський літак!“
Тільки вартовий завзятий
Наче мур, стоїть, заклятий,
Ще й в небо глядить

І помітивши, що сталось,
Скільки лиха накоялось
Чим скорше біжить.
Підбігає під пивниці

Бачить вистрашені лиці,
Що сили кричить:
— „Вилазьте мої панове
І не псуйте собі крові

Зайва охорона:
Давно вже перелетіла
На даху ось тут усіла
Погана — ворона...“

Варто згадати теж:

Мінімальні ціни оплат за конечні громадянські потреби в галицькій області:

Паспорт на виїзд за кордон	15.000	гривень
Дозвіл на вивіз 1 цистерни нафти	50.000	„
Дозвіл на вивіз парафіни 100 кг.	10.000	„
Дозвіл на вивіз харчів від війська	5.000	„
Перепустка	50	„
Звільнення з війська	40	„

Думкою „цінника“ є представити мале привязання уваги до фронту і боевої сили армії.

На передостанній сторінці заповдано оголошення. Ось одно з них: „Придніпрянські полковники пошукують цю дорогою вояків. Зголошуватися в готелі „Уніон“ Станіславів.

Кільки ж то понаїздило було під весну у Станіславів — старшин, що мали доручення формувати військові відділи і робили шум по каварнях та ресторанах тогочасної столиці З. У. Н. Р., Станіславіві...

Заподали ми зі змісту „Бомби“ те, що вважали характеристичним. Слід би згадати про рисунок „На карузелі“. Представляє він Л. Лепкого, команданта кінноти УСС, як робить у бригаді т. зв. „швунг“. Рисунок був для нього несподіванкою, бо побачив його щойно по виході зрадагованої ним газетки.

Саме під Великдень відтворили ми зміст журнальчика — що є своєрідним документом доби. Пригадую собі, що з жартів „Бомби“, коли вона появилася, сміялися серед У. С. С. і в Начальній Команді. Тепер вони не жарти а причинки до історії. В жартах тих чується реалізм, розуміння ваги менту, який переживалося і патріотизм.

На карузелі.

Шлях І-го Гал. Корпусу в поході на Київ

Написав: *Инж. М. Скидан.*

Продовження.

Мене кличуть до штабу. В штабі застаю невідомого мені пана в цивільному одязі. Полк. Микитка знайомлячи мене з ним каже, що це фактично до мене.

Ідемо обидва ми в мою кімнату. Я заскочений приємною несподіванкою. В особі згаданого пана, є кол. високий урядовець міністерства УНР, член Миської Управи Н., який в повному курсі справ адміністративно-господарського апарату міста Києва. Це перший і останній, що добровільно в тяжку хвилину зголосився в допомогу.

Намічаємо з ним спільно ті об'єкти, які треба негайно взяти під охорону. Розшукуємо, покищо більш теоретично, засоби для того і т. д. На кінець умовляємось, що я негайно маю приїхати до Миської Управи і там вже розпочнемо практичні кроки своєї праці.

Робиться все це якось надзвичайно швидко. На дворі вже готовий самохід. Ідемо до Думи. В авті нас трьох: сотник Б. Гнатевич, правдоподібно сот. Петрик і я. Всі, кого тільки ми зустрічаємо, нас сердечно вітають. Довідаюсь у дорозі вже, що один із моїх присутніх колег, пообіцяв комусь там заїхати до будинку Правобережних залізниць, де на нас мала чекати якась більша група організованих осіб.

Займаємо до згаданого будинку. Від старого знайомого довідаюсь, що це за організація. Коротенько інформую про положення та про Уряд.

Залишатись довше не має коли, мене вже чекають у Думі. В Думі застаю вже сот. Петрика. Зустрічає мене зі засмученим докором, що мене вже чекають.

На цьому місці хочу сказати, що сот. Петрик зі всіх штабових старшин у наддніпрянських, а зокрема в київських обставинах, найбільше орієнтувався. В цей день я його бачив кілька разів в найбільшому напруженні. Він проявляв максимум людської енергії, кажуть, розривався на всі боки.

Ми знову зі згаданим членом Миської Управи вияснюємо низку невідкладних справ. Нас перебивають. Хтось зголошує, що щось надзвичайного діється біля чрезвычайки. Збирається там багато народу і закликають до розправи.

За кілька хвилин я вже в згаданому місці; це Ліпки, Садова вулиця. Вискакую з самоходу і бачу повний двір народу. В глибині подвіря щось вроді великого гаражу. Якось протискуюсь туди. Зі всіх боків чую крики, зойки, а дехто мліє і т. д.

Я в гаражі. Досить велике приміщення. Підлога вся цементова. Посередині яма, з півтора метра глибока. З боку візду в гараж, яма має скіє приблизно під кутом 45°. Стіни колись були білі, а в той час були чимось побризкані. На цементовій підлозі і в ямі видно кров. Валяються ще куски якогось мяса. Коротко, картина нагадує різницю на худобу.

Дві жінки на моїх очах вмливає. Заспокоїте масу

не має як. Бачу, якийсь панок виліз на колодку і закликає отверто до розправи.

Вертаюсь знову до Думи і прошу сот. Петрика, зробити все можливе, щоби в згадане місце послано більшу частину стрільців для порядку. Сот. Петрик обіцяв це зробити.

В цей час довідаюсь, що якимось делегаціям дали право організувати самоохорону міста, що вони мають бути ще в мене. Судячи з розмови, це були справжні київські чорносотенці, як опісля і виявилось. Одна з цих делегацій чомусь виступала під фірмою представників турків, що проживають у Києві.

Місія цих делегацій мені не подобалась, але дозвіл вони вже мали. Тут я почуваю себе винним, що не зробив спроб, цей дозвіл відібрати, хоч би мені це і не вдалось. Хоча думаю тепер, що при допомозі сот. Петрика могло це статись.

Передав лише сот. Петрикові, що бусурманський отряд треба буде зосередити на Садовій вулиці, куди мають післати частину для встановлення порядку біля чрезвычайки, вразі потреби, зможуть бусурманський відділ вчасно обеззброїти. Я не знав в цей час, що добровольці переправляються вже в Київ. Таксамо, на жаль, не приходив до мене ніякий звязок од полк. Дерещука.

Десь мабуть перед другою, або третьою годиною я їду на двірці до штабу. Застаю полк. Микитку в штабі. З розмови з ним бачу, що неначебто все гаразд. Про те, що в цей час через міст переходили в Київ добровольчі частини, таксамо і він не знав. Передає мені, що треба збиратись на парад, яка має відбутись біля Думи. Про цю парад я вперше тут почув.

Не снідаючи і не обідаючи, зворушений тим, що довелось бачити і чути, я збираюсь їхати на парад. Настрій зовсім непарадний.

Іду в автомобілі з полк. Микиткою. По Фундуклеївській вулиці зіхали на Хрещатик. Проїхали кілька кроків і мусіли стати. Вся площа перед Думою заповнена вже народом і військом.

Дивно, де вони так скоро взялись? Ми висідаємо з автомобіля. Бачу перед нами ще один автомобіль, а позаду третій. З першого виступає незнайний мені генерал і старшини. Запитую полк. Микитки, хто це є? Полк. Микитка відповідає мені, що це ген. Краус.

Ідемо вздовж хідника до Думи. Бачимо перед собою лише море голів, що розступаються перед нами на обидва боки. Ні! це не сон і не казка; а ми несподівано врзуємось в ескадрон добровольців, золотопагонників. Всі ми здивовані. Ген. Краус прискорює крок і ми ідемо до дверей Думи.

Бачимо, на чолі ескадрону, сидить на коні генерал в золотих пагонах. Дума повна наших стрільців. Дула скеровані на Хрещатик, просто на згаданий ескадрон.

Денікінський генерал побачив нас і зіскакує з коня. Представляється. Довідаюсь, що це гене-

рал Штакельберг. Всі ми разом входимо в Думу й ідемо на гору. До денікінського генерала пристає якась цивільна особа. Я прошу полк. Микитку викликати як найскорше полк. Сальського, команданта Запорізького корпусу.

Тільки тут ми довідуємось, що вже частина Добровольчої Армії перейшла в Київ і розташувалась на Печерську.

Після короткої розмови ставиться для розв'язання такі три точки:

1. Потреба встановити демаркаційну лінію в місці. 2. Розв'язати справу вивішення російського прапору на Думі впоруч з українським прапором, та 3. Що робити даліше?

В обговоренню цих точок брали участь: ген. Краус, полк. Микитка, ген. Штакельберг, одна цивільна особа по боці ген. Штакельберга, але вдійсності це був денікінський старшина, памятаю добре ще одного старшину, який був з ген. Краусом, і я. Чи був при тому, окрім названих осіб, ще хтось, цього я вже не памятаю. Але як і був, то слова не забирив. Наряду цю, чи як її там назвати, провадив ген. Краус. Полк. Микитка говорив мало. З приводу другої точки, себто щодо вивішення прапору на Думі, найбільш сперечався я з денікінським старшиною. Компромісову пропозицію вніс ген. Штакельберг.

При намічуванню демаркаційної лінії я слова не забирив. Знаю тільки, що називались такі вулиці: верх Олександрівської, Інститутської, Садова, Левашовська, Банкова і інші, але на чому спинились, не памятаю. Знаю лише, що Олександрівська вулиця належала нам.

Отже перша точка розв'язується досить скоро. Демаркаційна лінія встановлюється. Ця точка особливих дебат не викликає. З другою точкою є гірше. Я категорично висловлююсь проти вивішення російського прапору на Київській Думі. Шукують компромісу, який так само мене не задовольняє. Він зводиться до того, що обидва прапори мають означати як символ спільної боротьби супроти спільного ворога, про що з балькону Думи має хтось із нас поінформувати зібраних людей. Що до третьої точки, то було вирішено, що ген. Краус (тут була збережена субординація) негайно відіде до генерала Бредова і з ним цю точку має обговорити. На цьому наші балачки покінчилися і ми перейшли в кімнату, з якої двері виходять на балькон. В цей час на бальконі мали вже вивішувати російський прапор.

Чомусь ще сплячемо ми всі серед кімнати. Стоїмо в колі і ще продовжуємо щось говорити. В цей час в наше коло врізується якийсь пан років 30—40, падає на коліна, хвтає ген. Крауса за руки а опісля і за ноги і несамовитим голосом кричить „Спасіть нас від тих чорносотенців“, показуючи пальцем на ген. Штакельберга. Ця картина робить на нас всіх гнітуче вражіння. Згаданого пана хтось заспокоює. Ген. Краус почервонів і щось з докором в рішучім тоні звертається до ген. Штакельберга.

Найбільше нахабно поводить ся цивільна особа, що крутиться біля денікінського генерала. Бути безпомічним свідком цих подій тяжко.

Я вперше в життю готовий на рішучий крок. Полковник Микитка це бачить і заспокоює мене, запевняючи, що полк. Сальський скоро вже буде.

Чому мені так ходило про полк. Сальського? Тому, що я бачив, що галицьким старшинам у даній ситуації куди тяжче зорієнтуватись ніж нам.

Все це відбувається неначебно на кіноматографічній стрічці. Ген. Краус і ген. Штакельберг ідуть униз. Один, щоби відіхати до ген. Бредова, другий, щоби забратись зі своїм військом за демаркаційну лінію. Решта нас виходить на балькон.

Бачу висять два прапори. Стаю в передньому куті в право, себто в бік до Фундуклеївської вулиці. Поруч зі мною стоїть старшина, що має виступити з промовою на тему: „Чому вивішено два прапори“. Прізвища його не знаю. Мабуть він був з III. корпусу.

Крик з боку тисячної товпи такий, що нічого не чути. Мій сусід всеж таки починає говорити. Його ніхто не слухає. Крик такий, що ледве я чую його голос. Раджу йому перестати говорити, бо те все на марне. Уловити найчастіші викрики якось тяжко.

В цей час бачимо з балькону, що ген. Штакельберг вже на коці. Відіхав кілька кроків від Думи і спинився. Його проважає біля четвертини всього натовпу. Він розбився на два табори. Один залишається біля Думи і кричить, не розбереш що. Другий окружив відділ добровольців і кричить „Ура“, дає добровольцям квітки, обмінюється балачками і т. д.

Прислухуюсь, що за крики найбільше чути. Чомусь найбільше кричать тоді, коли піднімають руки. Спостерігаючи це, я бачу а опісля чую, що той, який підносить руку і показує два пальці, кричить зніміть двохкольоровий прапор, а той, що показує три пальці, кричить зняти трохкольоровий прапор. Часто слово прапор замінюється словом ганчірка.

Полк. Доценко мав десь написати, що то було голосування і більше висловилось за Петлюру. Жадного голосування тут не було. Це був нечуваний вияв пристрастей в формі галасування. Буяли пристрасті кількатисячної товпи, а не холодні розумові категорії.

Намалювати справжню картину, що розгорталась тоді на наших очах, я нездібний. Для уявлення її, наведу лише окремі картинки з неї.

Бачучи, як згущується товпа, я нахилиюсь з балькону і звертаю на це увагу чет. Кантимира, дуже веселого і симпатичного буковинця, який пізніше, як мені казали, помер від поранення, щоби він своєю кіннотою поступився трохи вперед і зробив вільний простір. Четар Кантимир робить спробу, але надаремно. Він умить найшовся в ситуації, яка очевидців зворушує. Зі всіх боків панночки обдаровують його своєю особливою увагою. Одні тягнуть за ноги з коня, другі готові його розцілувати, інші, які не можуть вже дістати його руками, віддають свою увагу його коневі. Четар Кантимир сміється і робить знак, що не може доручення виконати.

Але ось бачу, як один молодий чоловік намагається уловити мій погляд. Дивлюсь уважно на нього

Похорон Отамана Антона Виметалія, команданта 2-ї колумійської бригади — на станції „Веселий Кут“ на Україні.

і прислухуюсь, що він кричить, що він хоче мені сказати. В цей час хватає він обома руками за свою сорочку, вмиє оголює свої груди і зворушуючим тоном кричить: „Спасайте нас од чорносотенців“!

Дивитись на це важко. Але перед собою бачу ще більш зворушуючу картину. Хлопчик років 10—12 у формі кадета, тримає в руці російський прапорець і намагається його підняти як найвище, але в цей прапорець впляла свої рученята маленька дівчинка і тягне його донизу; і вже не кричить, а плаче, пищить дитячим голоском. Дівчина була в українському однострої.

Це довго не триває. Здалека чути крики: „Запоріжці ідуть...“ Добровольці негайно відізжають і за хвилину ховаються в Олександрівській вулиці.

Табор, що ще перед хвилиною проважав добровольців, обдаровував їх квітами і кричав „Ура“, раптом повертається увесь до Запоріжців і майже всі кричать: „Слава Запоріжцям!“

Отже знову одна кількатисячна товпа. Нарешті вже видно, як по правому боці, з боку Фундуклеївської вулиці, ідуть на конях Запоріжці. Напереді, на гарному коні видно їхнього кремезного команданта. В кількох кроках за ним. кінна музика з чорними шליками, а за ними червоношличники. Не доїзжаючи до Думи на будьяких 200 кроків, Запоріжці чогось спиняються. За хвилину під бальконом появляється в довгій бурці старшина і звертається до нас вгору приблизно з такими словами: „Начальник штабу наказав, щоби ви зняли трохколовий прапор. Поки його не здіймете, Запоріжці з місця не рушать. Не за нього ми воюємо!“

Користаючись цим, я пропоную негайно це збити, але решта зі мною не погоджується.

Ще хвилинка і командант Запорізького корпусу, чи то сам полк. Сальський, чи може його заступник, повертає голову назад. В ту мить вискакує з рядів два кіннотчики і гальопом направляються до нас, себто до балькону Думи. Натопв в страху розступається і вони вже під бальконом. Пово-

дяться з нами безцеремонно! „Здійміть московський прапор, бо будемо стріляти!“

Всі присутні, окрім мене, сходять з балькону. Я починаю відв'язувати московський прапор. З одного боку догода з добровольцями, але з другого боку загальне незадоволення як більшості населення, таксамо і Запоріжців, думаю собі. Не встиг ще відв'язати в одному місці, як чую голос: „Пощо там його відв'язувати“. Повертаю голову і бачу перед собою козака, що щойно збирався на нас стріляти. Хватає в свої дужі руки держак прапору і переломлює його на два куски. Верхній з полотном кидає з балькону, а низчий кінець залишається сторчати.

Дивлюсь, що робиться внизу. Одже козак, що залишився під бальконом, зіскакує з коня, стає одною ногою на кінець держака і відриває полотно від держака. Скручує полотно в жмут і вже обидва в мить на своїх конях. Вони знову майже гальопом ідуть до своєї частини. Тяжко сказати, як це все подіلالо на кількатисячну масу. Одно лише було помітне, що в ці хвилини запанувала якась тиша. Тиша перед бурею.

Повернувшись до частини, козак кидає прапор перед відділом на землю, і він після цього рушає вперед. В цей час балькон Думи знову заповнюється військовими.

Запорізький корпус проходить коло Думи. Вся кількатисячна маса і військо співають: „Ще не вмерла Україна...“

Це була хвиля найбільшого напруження. От, от і нерви готові не видержати. І в декого вони таки не видержують.

Передні ряди проїхали вже коло Думи і ідуть далі дуже повільним кроком. З балькону видно все як на долоні. Співають гімн...

І от, серед ясного дня, коли настрої кількатисячної маси досяг найвищого ступіня напруження, починають бити темні громи.

З лівого боку Запоріжців обганяють гальопом три добровольці, притуливши свої голови до голів своїх коней. Ще пару кроків і вони вже випередять Запоріжців. Але саме в цей момент чується одиночний вистріл.

Хто вистрілив? У мене було таке вражіння, що стріл впав вище нас, начебто з будинку протилежного дому. Хто вистрілив, тоді не було встановлено. Більшість була тої думки, що вистріл був провокативний. Але були і такі, які казали і ще тепер кажуть, що вистрілив котрийсь із Запоріжців.

Одже невідомий стріл, а за пару секунд після нього, всі три добровольці ховаються за рогом Олександрівської вулиці.

В цю саме хвилю напротив Олександрівської вулиці знялась курава. Це залишає її за собою автомобіль ген. Крауса, що відізжав до ген. Бредова.

Але в цю саме хвилю інші знову кричать, щоби сідати до вагонів. Переважна більшість біжить до вагонів. Другі навпаки, кричать, стояти на місці. Який дає розпорядок полк. Микитка, не чути. Добре чую, як начальник штабу, майор Куніш виразно кричить „гальт“.

Я втручуюсь у не своє діло. Підбігаю до машиніста і рішуче кричу вперед. Потяг рушає вперед швидким темпом. Я бачу, що мені не вискочити вже у свій вагон, який далеко-взадю. Я скачу до вагону, в якому їдуть стрільці.

І тут несподіванка. Посередині вагону сидять два золотопагонники. По виразу обличчя видно, що вони переживають якусь трагедію. Але, побачивши мене, майже в один голос: „Від кого ви втікаєте? що ви робите? Ми українці, які були мобілізовані. При першій нагоді перейшли до своїх. Таких як ми

в Добровольчій Армії багато. Всі вони при першій можливості перейдуть до Української Армії“. Після слів, мене ще більше охоплює сором. Вірю, що вони кажуть правду. Перекоаний в тому, що тікати нам не було від кого.

А тут до всього мене мучить ще і те, що я втрутився не в своє діло. Знаю, що машиніст міг пустити машину і без моїх заходів. Може він і зовсім не звертав на мої слова уваги, але свідомість того, що я держучи револьвер у руках, кричав вперед, мене мучить. Відповідати за свій вчинок я не боюся. До нього мене спонукало з одного боку те, що я перед хвилиною чув від от. Любковіца а з другого боку — факт обезброєння стрільців на двірці. Все це промовляло за те, що штаб мусить бути подаліше від згаданих подій.

(Докінчення буде).

Дві нові вістки про коліївщину

Подав: д-р М. Антонович.

Серед паперів Державного Пруського Архіву в Кенігсберзі (Etats - Ministerium 111, g—j) що обіймають польські справи XVIII. століття, знаходяться під р. 1768 два звіти пруського посланника у Варшаві Бенуа (Benoit), що присвячують досить багато уваги великому повстанню на Україні. З дальшого тексту реляції видно, що таких звідомлень мусило бути більше — можливо, що копії з них пощастить ще знайти в інших архівах.

Перше, що впадає в очі при читанні реляції, це ніби слаба поінформованість резидента: в хронологічно першій звіті з 16. липня пише він про здобуття Гуманя гайдамаками та слідуюче потім втихомирнення руху російським військом, а в другім, більше як місяць пізніше (22. серпня), сповіщає про нове поширення повстання. В данім випадку Бенуа очевидно просто совісно передавав своєму урядові чутки, що носились по Варшаві, і тут маємо нове свідоцтво панічних настроїв серед польського громадянства, що ще довго після властивого кінця повстання, не могло втихомирнитися. Цікавість реляцій власне і полягає у представленню того вражіння, яке викликала Коліївщина серед далекого населення Варшави та в країнах центральної Європи. А це вражіння було видно не мале, бо Бенуа свідчить, що сусідні з Польщею держави були занепокоєні подіями на Україні. Туреччина і Прусія зміцнили варту на кордонах, а Угорщина крім того посунула до сумежного з Галичиною Спишського староства (Starostei Zyps) два гусарські полки, забезпечуючи себе на всякий випадок. Ці заходи для забезпечення являються в очах резидента щонайменше зовсім зрозумілими; він же сповіщав, що з одного боку гайдамаки були в Збаражі, а з другого, що вони роблять напади на Молдавію. Саме повстання представляється Бенуа як селянський бунт, до котрого він займає негативне становище. Деякі дані про німецький відділ, заскочений раптовим розвитком повстання підчас ремонту коней на Україні, знайшов др. Оляччин серед паперів архіву в Бресляу.

Відомости про занепокоєння в Європі з приводу короткотривалого повстання на Україні є найцікавішим матеріалом, який дають реляції пруського резидента.

Бенуа до пруського уряду¹⁾ в Кенігсберзі, Варшава 16. липня 1768.

Der Bauernaufstand in der Ukraine wird vermutlich wohl bald gehemmet werden. Dieses Zeug hat dem Woywoden von Kiow allein einen Strich von zwanzig Meylen verheeret, und nur noch zuletzt das Städtchen Human, worinnen sie auf das grausamste gehauset haben. Es lief zwar die Nachricht ein dass zugleich ein Detachement von unsern der remonte wegen sich hiro in Pohlen befindenden Truppen daselbst zu Schaden gekommen wäre: allein ich erfahre anjetzo von sicherer Hand sich solche vorhero retiriret gehabt ehe der Sturm vor sich gegangen. Es ist auch schon ein Russisches Corps dort angelangt, welches dieses Human wieder weggenommen und an 800 solcher Bauern darinnen gefangen bekommen, wovon ein guter Teil ihren gehörigen Lohn bekommen werden.

Бенуа до пруського уряду в Кенігсберзі, Варшава 22. серпня 1768. Спершу звіт про сутички конфедератів з росіянами і їх поразки.

Man muss hoffen dass dieses wo nicht alles auf einmahl endiget, doch ein grosses dazu beitragen werde, welches aber der Erfolg erst lehren wird, denn in der Ukraine geht der Bauernkrieg wieder von neuen an, und haben die Haydamaken denen jüngst erhaltenen Nachrichten gemäss wieder aufs frische 3 Städten und 40 Dörffer gänzlich verbrannt wober über 6000 Seelen massacrirt worden. Sie sind nicht allein bis an der Wolhynischen Grentze in Zbaras gewesen, sondern haben auch wieder neue Excursionen in die Moldau gemacht daher denn die Türken eylen ihr Cordon zu ziehen und patrouillieren zu lassen, so wie solches an unserer und der ungarischen Grentze geschiehet. In der Starostey Zyps sind sogar zwei Regimente ungarische Husaren eingedrückt, um solche wieder allen Anfall zu decken.

¹⁾ Preussische Regierung.

У МОСКОВСЬКОМУ ПОЛОНІ

(1916—1918 рр.).

Написав: Михайло Островецька.

Коли наш відділ У. С. С., захоплених у полон під Потуторами в серпні 1916 р., привели москалі до Гусятина, то тут мене, з поміж 300 люда всіх полонених, собі сподобали й забрали до канцелярії 26-го тил. етапу Ю. З. фронту. Мав я, з іншими трьома полоненими, яких я уже застав там, підмітати, мити підлогу у канцелярії, порохи змітати. Для мене УСС. та ще й фронтовика ця доля не була завидна.

Салдат запровадив мене на горище тієї камениці, де кватирував етап. До мене підійшли три австрійські полонені. Були хлопці молоді, прості, та щирі з очей. На виду здорові, червоні.

Один із них підійшов до мене ближче:

— Ти з якого регіменту? — спитав.

— Українські Легіони! — з нехиттю пригнобленим голосом відповів я, скидаючи з плечей наплечника.

— А! ти січовий стрілець, наш!? — і радісно, і здивовано відповів другий полонений, дещо старший. І зараз до тих двох, що гляділи на мене, ще їм чужого:

— Ану! Гараську, Івасю, зробіть йому постіль!

А до мене:

— Тут на горищі ми й спимо. Не журись, буде тобі добре з нами. Робота не важка та й ту самі зробимо. А ти будеш із нами, то буде нам веселіше. Їсти є що. Писарі люди добрі. Деякі офіцери паскудні... Але ліпше тут, ніж на фронті! з притиском сказав на кінець.

Горище було просторе. Чисто заметене. І не дуже й темно там було. Моя постіль була: на невисоких цегляних зложених стовпцях лежала стара бляшана вивіска, а на ній сінничок. Під головою наплечник. В день було ще тепло на горищі, бо дні ще були теплі, та вночі зуб за зуб не заходив, так було холодно: будинок бляхою критий.

Перший-другий день я й не виходив на божий світ. Їв і спав: відсипляв усі неспані ночі на фронті; усі труди, невігоди шляху в полон.

Третього дня біля 2 год. пополудні я вийшов на двір. Сонце сипало теплом. Вузькі, засмічені, розбиті вулички місточка завівали запахом цибулі, то вогким холодом. Я так тужив за приятелями з фронту, за тими, від яких мене відірвали, а їх погналі далі, що мов сліпий нипав якось чужо й несміливо по місті. І осіннє сонце збільшувало мою тугу. Розкинені де-де в передосінній стомленій зелені дерева, вбогі, похилі низькі хати були сумним тлом моєї туги.

Та ждали мене живіші дні.

***

Одного дня мене таки скортіло зійти з горища на долину й піти з моїми товаришами долі до канцелярії етапу, де вони прятали за себе й за мене. Я нічого ще не робив, а похожав по кімнатах і нипав. Мої очі зупинилися на друкованому листку паперу і я схилився над столом і читав: „Приказ ч.

Н. Н. Арміям Юго-Западного Фронта“. Перечитав одну сторінку аж до підпису ген. Брусілова включно. Став читати другий приказ. Аж тут, мов із під землі, як ревне:

— Шпiон! сукiн ти син! Iш, австрiяцкая сволоч!

Перше слово „шпiон“ зморозило мене. З місця я не міг ворухнутися, ні слова промовити. У війну, та ще й полоненому, кинути увічі це слово, означало майже шибеницю.

Передомною стояв посинілий із люті „дѣлопроизводитель“ етапу й „надворный совѣтникъ“ Жіхарев. Він мешкав тут в одній з кімнат, останній, канцелярії. А про це я нічого не знав. Виповз ранком поглянути по канцелярії.

Я затинаючись, виправдувався, що я ніякий шпiон, що я не знав, що того не можна читати. А там не багато думаючи чкурнув на горище. Тут по хвилині намислу, дійшов до дуже простої постанови: все шмаття вбрати на себе й, без наплечника, гайда втікати: і то ледве почне смеркати. Звірився з моєю тайною товаришам. А вони з жалем за мною признали, що іншого виходу з цієї халепи нема. Вони ж принесли мені цукру, хліба й дещо м'ясива.

День ліз, як черепаха. Кожний більший гамір на долині трівожив мене. Сонце стояло на небі, як прибите до тієї синьої безодні. І коли почало хилитися до заходу, на сходах застогнали чийсь важкі кроки, хтось ішов на горище. Ще хвилиною і під грімкий стукіт мого серця, на дверях з'явився посильний салдат із канцелярії:

— Пан, тебе завйот надворний советник, — супокійно сказав.

Якусь хвилину я стояв, не ворухнувшись.

— Чевож стаіш? — Ізволь самной!

В тій хвилині іншого виходу не було: треба було йти за ним. Ішов я, як тіло без душі. В голові шибалися думки: як воно буде?

В канцелярії етапу я зупинився таки біля порога: я таки постановив утікати — вирватись в останній хвилині. На мене дехто з писарів, яких у цій кімнаті було чи не п'ять чоловіка, поглянув питаючими очима.

На порозі діловодного кабінету появилася низька приземкувата постать діловода. Глянув на мене понад окуляри й, показуючи на мене пальцем, до всіх сказав:

— Ета австрiяцкая сволоч, ето шпiон!

Усіх очі звернулися на мене.

— Он читал, понимаете, приказ по нашим армиям Ю. З. Фронта, — обвинувачував мене діловод.

Врешті один із писарів, худорлявий на виду, лисий, швидкими очима забігав і спитав:

— Пан, разве знаеш читать па русски? — вриваним московським наголосом спитав мене.

Я замнявся, але відповів:

— Та знаю!

— Ти каює учіліще кончіл? — питав далі мене. Я не зовсім зрозумів це питання й тому не відповідав.

— Ти в каюю школу хаділ? — повторив він.

— В народню, а потому до гімназії, але ще не скінчив, — відповів я.

— В гімназію? Туди... — І далі серед загального сміху говорив:

— Ваше Високблагородіє! Скільки нас тут є, не були в гімназії. А ви хочете, щоб він, що бував і в гімназії, що жив не в Росії, та щоб не читав друкованого слова! І який він шпіон?!!

Мені стало лекше. Той самий писар, мій оборонець, підійшов до мене й, відчинивши двері, випхав мене до коридору й сам зі мною вийшов. Тут сказав:

— Старий дурак! Не бійся його! Знаєш читати — ну й харашо. Скажу про тебе капітанові Розенбергові, який є командантом етапу, а він із хаклів. Завтра рано піди до нього.

Підзорливо слухав я цього москаля. Він усе те говорив таки щиро. І як пізніше я переконався, це була дуже добра, ввічлива, вирозуміла людина. Та я не вірив. Повернувся на горище. І став лаштуватися до втечі. Двох моїх приятелів по горищі пішли в місточко подивитися, чи стоять на мості вартові. Заходило сонце, як вони вернулися. Обидва не радили мені тікати: на мості стоять вартові, в селах Чабарівці, Васильківцях, та в інших сусідніх стоїть постоем військo. Про це вони довідалися від інших полонених. Сказали мені, що той писар, який мене втихомирював, це Євдокімов, дуже добрий і поважний чоловік.

Я й лишився.

Ранком на другий день не пішов я сам до команданта етапу, а покликали мене до нього. Я з деяким несупокоем увійшов до нього. Це був старшина середнього кремезного росту, чорноволосий, кароокий, літ під 42. Широке обличчя, вистаючі вилиці додавали йому виразу сили.

— Ви з якого полку? — спитав.

— Українські Січові Стрільці.

— Чи це чисто український полк?

— Так!

— І командний склад, діловодство, команда і все по українському?

— Все!

— Ви не бійтеся, говоріть правду. Я вас питаю не для службових цілей, а для себе, хочу знати це.

Він говорив по московськи, я по українськи, во врешті й не знав іще московської мови. Розмова тягнулась довго й цікаво. Попросив, щоб я дав йому, як маю, якісь світлини: я дав йому Софію Галечко, Олену Степанівну, Грицька Косака і ще якісь.

— Учіться швидко московської мови, то лишу вас на праці в канцелярії — сказав на прощання.

І хоч не сказав мені сісти підчас розмови, то руку на відхідному простягнув.

Не проминув і місяць, а я вже робив якісь копії, бив на шапірографі всякі „прикази“ та „наказанія“. І в цій ділянці я довго працював.

Незабаром капітана Розенберга забрали. І він,

відходячи, поручив мене новому командантові етапу, що звався полковник Тілло. Це був петроградець — штивний, гордий, завсіди вичепурений, але справді добра людина.

З діловодом Жіхаревим ми, як би можна так сказати, сприятелювалися. Це справді був старий чу-дак. Його блискуча, червона, сита лисина, гармонізувала з великим черевом. Його масні, сірі очі і мляські уста та широкий ніс робили з нього типового гоголівського героя.

Наші з ним розмови були дуже смішні. Раз було пришиваю йому до сюртука гудзик. А він таку розмову починає:

— Ти відал Франца Іосіфа?

— Егеж, видал! — відповідаю, хоч із роду „нашого“ Францішка не бачив.

— Старий, уж скоро падохнет.

— Старий, та здоровий, чорствий, добре тримається. А прийде час, то вмре, а не здохне, — боронив я „нашого“ цісаря.

— Іш, сволоч ти австріяцкая! — сердився старий на мою зухвалість.

Незабаром „наш“ цісар помер і я програв перед старим діловодом, який був дуже радий.

На різдвяні свята (січень 1917) полк. Тілло дав мені перепустку до с. Чабарівки, куди мене запросили сердечні, добрі й дуже гостинні панство Шанковські. В них пізнав я двох старшин з України з російської армії. Одного лиш прізвище памятаю: поруч. Попов, родом із Винниці. Цей старшина дав мені свою адресу — стояв із своєю частиною в Гусятині галицькому — й просив зайти до нього.

Зараз по святах я й пішов до нього. Він увесь час випитував про Галичину, про наш полк У. С. С. На відхідному давав мені книжок про соціалне визволення, про революційні змагання в Європі. Казав: читайте й не показуйте всім, а бодай не кажіть, хто вам дає ці книжки.

Одного разу, десь біля 15 січня 1917 року, поруч. Попов мені просто сказав:

— Ви не важтеся тікати в Австрію. Незабаром тут у нас буде багато краще, як тепер.

Я, розуміється, з цих його слів нічого не второпав.

Та десь при кінці лютого 1917 р. (між 26—27) появилися перші лискавки перед бурею, що мала перевернути білий трон і поставити отой червоний. У „Кієвській Мислі“ на останній сторінці десь з долини короткі новинки говорили про заворушення у Петрограді. Писарі між собою тихо, нишком шукалися.

Врешті — в перших днях березня грім із лоскотом прорізавав простори: революція. Гусятин, по тому боці річки Збруча, мале містечко, закипів. Спершу глухо: начальник участка, поляк підполк. Кривоблоцкий заходився ще, як міг, стримати рвучкі хвилі революції. Та ця нікчемна, слаба гать довго не видержала натиску: преса залляла містечко. На дорогах, у хатах, у канцеляріях, у крамницях, усі, хто вмів читати, усюди читали пресу, яка від першої до останньої широкої сторінки була забита подіями революції. Десь, мов із-під землі, виринула в цьому містечку юрба з червоними прапо-

рами: „Атречомся от старава міра!“ Заливало всі вулиці, проулки, жидівські темні сутерини. По жан-дармерії і слід загинув. На невеликому майдані почалися щоденні мітинги, на яких найбільше горлали жиди, а то й жидики. Декуди й старшин почали побивати.

Заговорив і Київ. Прийшла й Центральна Рада. Всі москалі, без ріжниць політичних переконань загомоніли:

— Іш, хахли! Захателі України!

Інколи на мітингу з'явиться й блакитно-жовтий прапор. Я серед юрби, з нашими галичанами полоненими, горлали:

— Хай живе Україна!

Юрба, яка складалася і з нашого галицького зза річки населення, і собі підхоплювала цей клич. Резолюціям на мітингах кінця не було! А всі на одному кінчилися: на нічому.

На етапі зайшла зміна: на місце полк. Тілло на команданта етапу прийшов підполк. Сцепуро, а на місце Жіхарева на діловода прийшов заурядчиновник Гаврило Артемович Поплавський. Перший усе-таки признався до українства, другий належав до деструктивних типів малороса. Між иншим мене вже старий командант не поручав новому: в революції полоненням уже не було погано, надто тим, що працювали по канцеляріях. А врешті, всі салдати й підстаршини й чимало старшин брали активну участь у революції: мітинги, резолюції, часописи. Тож у канцелярії було до біса роботи, щоб її у пору полагодити. Мене призначили писати прикази (з черновика) на машині, врешті „входящі та ісходящі“ весті.

Салдатня розпаношувалася. Всякі революційні комітети, суди, тощо росли, як гриби по дощі. Росло й безладдя.

Захотілося кепському акторові Керенському робити офензиву в Галичині. На фронт переходили маршеві роти й баталіони. Траплялося вже багато й українських частин. Бо тоді саме переводили вже українізацію Ю. З. Фронту. І одного разу такий маршевий курінь, переходячи через наш етап на фронт, улаштував невеличкий бешкет.

Почалося воно так. При етапі було дві роти (сотні) стариків. Вони рвалися до хат. А тут прийшов наказ, не давати нікому відпустки. Вони пішли й пожалілися перед салдатами з цього маршевого куріня, мовляв, підполк. Сцепуро самовільно заборонив пускати на відпустку. За якої півгодини вулицями ходили вже демонстранти салдати, які, ламаючи, кидаючи під ноги всякі інформаційні написи як „На етап“, „Етапна кухня“ тощо, викрикали: „Далой ненужное буржуйское учреждение!“ „На фронт буржуев!“ „Под стенку їх, а не на фронт!“ Всі ті вигуки були спрямовані до підп. Сцепури. Він і вийшов до розгуканої юрби салдатні, став їм пояснювати, що є такий наказ. Нічого не допомгло. А курінний комітет ще й постановив: здеградувати підп. Сцепура до рядовика й забрати зі собою на фронт. Шкода було й говорити: цеж постанова курінного солдатського комітету.

Біля 8 год. вечора прийшов на етап ротмістр Решетило (літ 60 мав, був командантом одної з етапних рот), щоби перебрати від підп. Сцепури етапну владу. Підчас перебирання етапу один солдата з комітету маршового куріня так питає старика з етапної роти:

— А етот старик, как?

— Етот нічево себе! — відповів салдат етапної роти.

— Ну дак, сматрі! м...! — загнув член комітету маршового куріня, дивлючись у вічі старенькому ротмістрові.

Біля 10 год. вечора при звуках марселези, знявши з підп. Сцепури погони, шинелю і гарні чоботи й замінявши все те на солдатське, і ткнувши йому в руки червоний прапор, відійшов курінь на фронт.

На четвертий день підп. Сцепуро вернувся: на фронті полковий солдатський суд розглянув справу і признав, що Сцепуро був невинний у справі тих відпусток. Та підп. Сцепура (який був дуже мила людина) забрали з етапу, а на його місце прийшов полк. Білінський. Мовчазний, високий, худорлявий, увесь сивий. Цей теж залишив мене в канцелярії етапу.

Прийшов липень. А з ним великий відступ російської, чи то пак уже тоді зукраїнізованої армії з Галичини. Відступали й ми. Зупинялися то в с. Сілець біля Козятина, то в Звяглі на Волині, то врешті на постійне — (якщо в революції може бути мова про щось постійне!) — в Корці на Волині.

Тут ми прийшли в жовтні 1917 р. У Петрограді до влади прийшли большевики. З цим переворотом по всьому краю пішла нечувана анархія. Армія мала два начальства: українське в Києві, що було зовсім на місці, але ж бо надсилав прикази й правпорщик Криленко.

І так українці слухали Києва, а москалі й малороси Криленка. Так було в нас на етапі.

Прийшов 1918 рік!

В той час на етапі писарі тільки те й знали, що, зійшовшись в одну кімнату в канцелярії, помітингувати: новин до біса ще й першої ваги! Центральна Рада, хоч і невміло, але заходилася, примушувана подіями, братись до самостійного кермування Україною; в Петрограді большевики і початок їх походу на Україну; реєстрація українців у армії й в усіх установах державних; „ізбирательное право“, розпорядок про яке прийшов від большевиків.

Із реєстрації пригадую собі такий момент. Командант етапу полк. Білінський, виповнивши спеціально на те присланий друк, вийшов із свого кабінету й до всі сказав:

— Про розпорядок Центральної Ради про реєстрацію українців у армії знаєте. Я почуваю себе українцем, так і виповнив друк. Робіть, як хто думає.

Говорив він по московськи, бо української мови й не знав. Але його заява мала ті добрі наслідки, що всі українці й деякі малороси, крім діловода Поплавського, призналися до своєї народности.

А я почав самовільно українізувати „журнал

входящих і ісходящих бумаг“. Інколи й інші письма до частин писав по українськи.

Прийшло й оте „ізбирательное право“: командантом військової частини, установи міг був стати і малограмотний чоловік, як дістав відповідну кількість голосів. Цей большевицький розпорядок, мав на цілі зумисне розкласти армію, яка стояла на Україні. Між етаповцями старшинами й солдатами пішла агітація: хто за ким. Нас кількох українців порозумілися і стали „во всю“ агітувати за урядовцем Ліщенком: молодий, інтелігентний ще й українець, якого, за його розум, любили й москалі. Ми

мусіли це робити: бо не було мови, щоб „старорежимець“ полк. Білінський міг лишитися на свому становищі. Прийшов день виборів. Вибрали Ліщенка. І коли полк. Білінський дякував приявним виборцям за те, що вони досі були йому послужні, що він робив усе, що міг, щоб принести „користь революції“, тоді з поміж солдатні такі вигуки лунали: „старий пйос“! „Сволоч“! „Буржуй“! тощо.

З приходом Німеччини й Австрії на Україну прийшла ліквідація етапу. Я вернувся літом у Галичину, де незабаром почалася організація революційних гуртків для повалення Австрії.

Тридцятьліття „фаркіхи“

Полева кухня або, як її популярно називали, „гуляш-канона“, стала синонімом війська та воєнних походів. Не дивниця, вона — один з найважливіших

і вигоду військової кухні. Вона і підчас походу могла варити для відділу їду. Найскорше вирішили справу німці, які вже в 1905 р. розписали кон-

Стрілецькі кухні під фронтом у Соснові в березні 1917 р.

видимих організаційних знаків війська і символ сотні у полі.

Цікаво буде для наших читачів пригадати, що якраз цього року припадає тридцятьліття введення рухомої полевой кухні в європейських арміях. Сталось це після російсько-японської війни, що, як відомо, причинилась взагалі до модернізації армій під оглядом тактичним і технічним.

Полеву кухню перші ввели москалі та зараз же наслідували їх у цьому японці. — Європейські старшини, що брали участь в манджурській кампанії як глядачі і представники генеральних штабів, здаючи звіти зі своїх помічень, підносили розуміється

курс на модель полевой кухні, для своєї армії. Зголошено цілу масу типів і врешті прийнято модель одної з фабрик залізних виробів в Ульм, яка й доставила перші двоколові кухні, що підчас походу варили 150 літрів зупи, не виливаючи ні одної краплини. Внедовзі розписано новий конкурс на чотириколісну кухню з умовиною, щоби можна було нею ріночасно перевозити 200 запасних пайок, відтяжуючи в цей спосіб вояків. За німцями ввели заразже нове практичне уладження австрійці, французи і другі.

Моделі полевих кухонь розуміється змінювали і улпшували аж до найновіших, вже навіть змоторизованих.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: Теодор Марітчак.

(Продовження).

З Жовкви до Куликова йшлося нам доволі добре. Дрібний легкий сніг стелився тихо й м'яко на рівну муровану шосу, що дещо темнішим тлом відбивалася від завіяних закучугурених піль. Було спокійно, затишно й досить тепло.

Очевидно, без пригоди не обійшлося. Недалеко за Жовквою трахнули десь із боку нечаяно два крісові вистріли й дві кулі свиснули між передньою сторожею і чвірками. Звідкіля стріляли, ніхто докладно не орієнтувався, бо гомін пішов між горами. Ліворуч шляху подальше дрімало якесь село, праворуч у самотньому полі стояла придорожня коршма, а далеко за нею маячила діброва. Два стріли зі сторожі вказували рішуче в напрямку коршми, так воно й виходило на здоровий розум, що тільки десь ізвідтам могли стріляти.

Задержали похід, розпустили розстрільну, шільним перстенем оточили коршму з усіма будинками, перетрусили все горі дном та нічого підозрілого не знайшли. Лише заколотили спокій переляканим і заспаним хазяям, жидам, та кільком здемобілізованим воякам нічліжанам, що ні зброї не мали при собі, ні стріляти не могли, бо справді спали. Обшукали й поле, чи хто не втікав, але й слідів ніяких не знайшли, а булоб видко, бо сніг у полі по коліна. Ми втратили там добрих дві години часу й загадки таки не розв'язали.

Біля півночі прийшли ми до Куликова, майже цілого в руїнах ще з першого року світової війни, переночували там, чи пак перележали у школі на голій долівці або лавках кілька годин, і вчора на досвідках рушили у дальший похід.

З Куликова я вів передню охоронну стежу. Наложили багнети. Подальше за нами маширували сотні похідним порядком. Дорога була важка й прикра, від Куликова сніги й заметіль, а від села Пруси болото під тонкою верствою примерзлої землі. В одному селі під самими Винниками ледве ноги з грязюки витягали. Ми не йшли просто до Львова жовківською шосою, а колували з Дорошева на Пруси й Винники, щоб оминати польські Дубляни. Так нам порадили в Дорошеві наші люди, що їхали зі Львова.

Ось так маширували цілий день, з одним коротким відпочинком у Прусах, де настоячки розділили каву. До Винник зайшли пізно вночі, куховарі зачали щось виварювати, але зробилося дуже пізно, хлопці з перевтоми позасипляли й мало хто йшов по менажу. Розділили це сьогодні на сніданок, а до решти доливають води, буде ще й обід. Такого тіста наварили, що хоч горшки ліпи.

Ми ночували в Німецькому Домі і по сусідніх хатах. В полудне відходимо до Львова. Говорять, що до Львова приїхали антантські делегати.

Куровичі, 23. листопада.

Ми в Куровичах і щойно тут маю змогу записати події останніх днів.

В четвер 21. ц. м. пополудні наші жовківські сотні відмасирували з Винник до Львова. Наперед 3. сотня, скоро за нею обидві інші. Але ще у Винниках ми злучилися разом, бо дали нам провідника, одного поручника із Винник, що визнавався у львівському терені.

Ми йшли чвірками, тільки на кілька кроків попереду мала стежа-забезпечка. Але зараз за Винниками, на скруті, заледве наші передні ряди висунулися зпоза придорожніх корчів — сипнули по нас із долини скорострільним вогнем. Це засілася на нас сильна стежа польської кінноти й під заслоною залізничного насипу в низу біла по нас двома скорострільями.

В одну мить хлопці розскачилися у розстрільну, край дороги й краєм ліса під Чортівською Скалою. Було трохи й замішання, бо нікому й на гадку не прийшло, щоб противник міг бути аж тут, під самими Винниками. В першій хвилині усі думали, що це якась помилка, що за насипом наше військо. Тому з початку ми й не відстрілювалися. Наш командант уже при перших стрілах допитливо звернувся до поручника провідника, але цей вибобтав кілька слів, побіг до своєї підводи позаду, з оспіхом завернув віз і майнув до Винник. Глумливо, гірко й болюче поглянув за ним наш командант. Тільки ми й бачили нашого „провідника“*).

Післали трьох стрільців, що самі зголосилися, на розвідку боком попід насип і скоро виявилось, що там справді ворожа стежа. Тоді вислали одну сотню назад, щоб із боку від Винник вдарила на противника, саміж ми від дороги розпочали сильний крісовий вогонь. Незабаром поляки відступилися**), не видержали вогню із двох сторін, та ще й повели зі собою одного нашого стрільця, з розвідки, що його взяли в полон на насипі. Але він незабаром вернувся здоровий і цілий, тільки без

*) Цим провідником був герой сумної слави четар Караван, що представився нам „поручником“. В мойому споміні про цей епізод, друкованому свого часу у львівській „Раді“, я промовчав імя цього незнаного мені ближче старшини, думаючи, що він тільки хвилево стратив нерви й що може його цим скривджу. Тепер не маю щодо нього ніяких сумнівів.

**) Цей відступ польської кінної стежі був причиною т. зв. личаківського чуда, себто стягнення цілого правого польського крила, яке заняло було Личаків і мало замкнуту перстень довкола Львова. Таким чином цей зовсім випадковий вудар під Чортівською Скалою врятував українське військо у Львові, а може й Уряд від повної капітуляції.

наплечника й без одного черевики; вирвався з короткої неволі трохи підступом, а трохи користаючи з їх поспішного відвороту. Зрештою нікому з наших нічого злого не сталося.

Міжтим западав уже й вечір. Ми заняли залізничий насип по обидві сторони в'ядукту й перестояли там до пізньої ночі. Не знали, що даліше робити. Вкінці залишили там одну сотню на заставі, самі ж вернулися до Винник десь уже біля півночі.

Як ми ще стояли на насипі пізно в ночі, зі Львова доносилися клекітня вибухів і зривів, світляні ракети раз-у-раз вистрибували огнистими гадюками над місто, а на небі білава луна від світла змагалася з кривавою загравою пожежі. Говорили, що це поляки роблять загальний наступ. (Щойно пізніше ми довідалися, що це наші перед відступом зривали муніцію й палили військові магазини).

Осьтак до самого Михайла я був уперше у справжньому бою, приймав мій хрестний вогонь. Колись цей день був у нас дома подвійним родинним святом — імянини мого покійного батька й старшої сестри.

Заледви ми вернулися у Винники й розквартирувалися, заледви жовківські хлопці полягали спати, тільки я з кількома підстаршинами й стрільцями залишився в поготівлі, як прибіг наш командант із незнайомими нам чужими старшинами і вдарили на алярм. Побудили всіх і наказали наоспіх збиратися у похід. Була 2 година по півночі. Але як усі були вже готові до відмаршу, прийшли знову й звеліди покластися спати в поготівлі при зброї.

Та спання тієї ночі нікому вже не було. У Винниках почався рух. Вже з опівночі зачали приходити гуртками українські вояки зі Львова й де-далі напливало їх щораз більше й більше, безнастанно цілу ніч і в день аж до обіду. Наші залишають Львів.

А рано наших жовківських стрільців уже не втримаєш. Розлазяться по місті й перемішуються з львівськими, заходять до винницьких шинків заливати вояцьке лихо й спізненого Михайла або покріпитися чаєм, бо нашу кухню, що попередньої днини залишилася була у Винниках, кудись завіяло. Навідуються також наші стрільці зі застави; оповідають, що разом з якимись львівськими запускалися двічі під Львів самотужки, першим разом зайшли до касарень на Личакові, другим тільки до бровару Грунда, в касарнях уже були поляки.

Міжтим наставав уже пізній день. Зібрав я жовківських людей, щоб не порозлазилися до решти, й повів їх до місцевої військової команди біля фабрики тютюну, де наш командант велів себе шукати в разі потреби. Там поволі познаходилися старші й постягалися стрільці із міста, хоч чимало іще бракувало.

У само полудне, коли кінчили роздавати обід і сотки вояків стояли гуртками довкола великої мабуть фабричної кухні, надлетіли зі Львова два польські літаки й почали кружити над Винниками, найбільше над цією частиною, де кухня. Повстало замішання, тут і там почали стрільці безладну стрілянину до літаків та цим тільки збільшили пе-

реполох. За хвилю літаки відлетіли й поволі люди вспокоїлися. Жовківських стрільців і ще якусь частину, що трималася купи, закватували в боевому поготівлі у великому порожньому будинку біля фабрики. Там ми дожидали дальших наказів.

Раптом, була 2 година, з надвору почувся крик і метушня, а рівночасно зарататакали скоростріли. Це польський панцирний поїзд підїхав зі Львова під самі Винники й від мосту бив скорострілами по горішній частині міста переповненій українським військом. Відїзвалася й гармата, бе на фабрику шрапнелями. Наші стрільці кинулися до вікон, ніхтож не знав, що сталося, а там на дворі вояцтво втікає у страшному замішанні й переполосі. Захопила ця паніка й жовківських людей і тих, що з нами кватували. Всі пустилися навтікача, один на одного не зважав, ніхто не питав, як і куди, кожний „спасав“ себе. Незабавом широкий битий шлях із Винник на Вайнберген виповнився від рова до рова збитою юрбою нашого вояцтва, що сунуло безтямно на схід, куди очі несуть.

Втікали всуміш різні військові частини, втікали молоді рекрути й досвідчені загартовані боевики, втікали всі, хто мав ноги. Гуртки вояків, що пустилися із Винник горі фабрикою, руками й ногами проривали дротяну огорожу, щоб видістатися на дорегу. Люди кидали свої наплечники, хлібники, накривала, набійниці, муніцію та інше військове добро, а тут і там на шляху або в придорожньому рові лежав відкинутий багнет або кріс — вояцька зброя! Тритижневі бої у Львові, нічний вихід з міста, замішання у Винниках, нечаяна поява панцирки, все те зложилося на паніку перевтомленої маси. Але тут діялося щось крайне безглузкого, божевільний переполох відібрав усім і останню крихітку здорового інстинкту: дві до три тисячі вояків, здебільша загартовані боевики втікали перед панциркою привязаною до залізничних рейок. втікали якраз попри самі ці рейки! А що булоб, якби панцирка поїхала собі даліше, могла це спокійно зробити, і посипала скорострілами по відкритій кольоні вояцької юрби? Аж дивно, що при тій паніці обійшлося без більших жертв, тільки один стрілець упав на фабриці від шрапнелі.

Щойно на горбку за фабрикою кількох старшин намагалася задержати цю повідь переляканого вояцтва. Величезна більшість покотилася даліше на схід, але деякі таки проходили. Не від старшинських револьверів, ніхто з тих старшин не поваживсяб на таке очевидне самогубство — розміслиб його ногами, — а від їх приміру. Спокій та рівновага цих кількох старшин подїлали. Незабаром зібралася кількадесят людей і розпустили розстрільну в обидві сторони дороги фронтом на Винники.

Я пішов у розстрільній на південь від дороги, на винницьку діброву. Було нас 30—40 крісів, здебільшого придніпрянські козаки зі загону отамана Долуда, кількох стрільців зі залоги Цитаделі та нас двох жовківських — я та один стрілець. Проводив козацький старшина, сотник (чи не адютант Долуда штабскапітан Карась?), та один старшина із львівських у шоломі, мабуть теж зі залоги Цита-

делі. Цею розстрільною ми три рази пересунулися через діброву, шукали догіднішої позиції, перестояли там довший час і вкінці під вечір стягнули розстрільну. Вже починало смеркати, як ми чвірками вийшли на головний шлях, де вже не було й живої душі, й подалися на Підберізці. Але на роздоріжжі перед селом стояли два кінні вістові, що спрямували нас на село Миклашів. Потиснуло морозом.

Пізно в ніч зайшли ми до цього села й одинцем мусіли впахатися на квартири, бо всі миклашівські хати й стодоли були вже переповнені нашим військом із Винник. Я ледве найшов приміщення в одній бічній хаті, де на долівці лежали покотом незнайомі мені стрільці й старшини зі Львова. Але ще й після мене прийшов один спізнений нічліжанин. Як наші господарі впустили його до хати, він зімлів на порозі нашої світлиці. Це був молодий юнак у гімназійному однострою, що вийшов зі Львова вже після заняття міста польським військом.

А сьогодні передполуднем я виїхав з Миклашева до Курович. Назбиралося нас до десяти вояків, а підводу доставили нам із власної понуки миклашівські селяни. Ми виїздили майже останні, більшість нашого війська ще раннім ранком вийшла з Миклашева до Курович. Селяни попередили нас, щоб не їхати на Білку Шляхотську, бо там цивільні вояки стріляють на наших вояків. Зновуж деякі з мого нового гуртка не хотіли їхати на Підберізці, щоб не наближуватися у сторону Винник. А це одинокі дороги з Миклашева до Курович. Ми бачили, як кілька підвод перед нами пустилося навскісь по бороздах до головного шляху, не зважаючи на жадну із цих доріг. Вкінці ми рішилися на Підберізці.

На головному шляху зустріли ми гурток стрільців, що йшли просто з Винник. Були в доброму настрою, переночували у Винниках, наплечники в них як гарбузи. Вони з утікачів сміялися. Також кухарі якоїсь львівської частини спокійно переспалися у Винниках і щойно тепер їхали до Курович. А на їх підводі поруч кітлів, баняків і черпаків лежала подовгаста скриня повна — крісової муніції. Це малий кухонний шмірака, недоліток Михась (під час війни багато таких бездомних дітей приставало до війська!) визбирував по дорозі муніцію, покинену вчора старими вояками. Був гордий на своє діло й показував нам кітли — там теж були набой.

Тут у Куровичах мають перевести реорганізацію нашої армії. Багато стрільців і старшин вицофалося кудись далше. Зі жовківських стрільців залишилося до 50 — а було майже 200! — зі старшин чи не одинокий пор. Затварський. Я ще добре не розглянувся. Говорять, що таке саме з іншими частинами.

24. листопада.

Отже ми таки залишаємося в Куровичах і тут перегруповуємося. Сьогодні зробили збірку всього вояцтва й виявилось, що його більше як сподівалися, на фільварку аж заройлося. Буде нас ще добра тисячка.

Зложили Боевий Курінь та Відділ Гайдамаків, назбирали тільки тих, що самі зголошувалися до-

бровільно тай то лише зі „старої війни“. Молодих рекрутів відлучили й не приймали, хоч деякі просилися. Відпало й багато жовківських.

Мене разом із кількома жовківськими приділили до 3-ої сотні Боевого Куріня, а саме до 1-ої чети. Командантом нашої чети молоденький четар Петро Мінко, командантом нашої сотні поручник Юліян Целевич.

Поіменний список нашої чети:

Мінко Петро, четар, Марітчак Теодор, однор. десятник, Черник Андрій, вістун, Олексів Павло, вістун, Павлюк Іван, вістун, Кардаш Петро, вістун, Бутинець Василь, старший стрілець, Влох Гавриїл, старший стрілець, стрільці: Білцян Діонізій („Гуцул“), Брама Василь, Булька Степан, Бурак Микола, Воробець, Вороцянка Степан, Герцик Йосиф, Гороховський Іван, Гринів Андрій, Демянюк Іван, Дзись Йосиф, Забаранський Іван, Завадка Юрко, Іванюк Атанас, Калецький Микола, Клюба Іван, Лема Іван, Макітра Василь, Малюх Олекса, Молдаван Георгій, Олійник Юрко, Пригода Олекса, Саламонович Василь, Соловій Микола, Стефанишин Петро, Федунчик Михайло, Шевчук Василь, Шмігельський Олекса, Шпот Михайло. Дещо пізніше прийшли: вістун Гуль Григорій та стрілець Козярський Петро.

25. листопада.

Сьогодні розіслали стрільців на сусідні села збирати харчі для війська, бо в Куровичах нема що їсти. Досі кормили нас куровецькі селяни, вони діляться з нами останнім, але за тих кілька днів ми вже обіли село до чиста. В кожній хаті по кільканоцять вояцьких шлунків, а село не багате тай знищене війною — ще досі частина села відо Львова лежить у звалищах і згарищах з першого року війни.

Мене з кількома стрільцями післали на збірку хліба до недалекого Станимира. Тамошнього вчителя, ні вїята, до яких я звернувся, не було дома, поїхали до Перемишлян на повітову нараду. Зате знайшлися два радні й пішли зі стрільцями по хатах, голосити збірку. Але вістка про ціль нашого приїзду вже лискавкою пішла по селі, не треба було й обходити. До громадського уряду і на підводи почали жінки приносити хліб, муку, крупи та інші харчі. Видко було, що дають радо на наше військо, деякі ще й оправдувалися, що їх на більше не стати. За дві години ми мали повні підводи. Подивляю наше село.

Міжтим я пішов до школи, куди вчителева дружина запросила мене на обід. В товаристві вчительової родини, панства Гречанівських, минуло мені кілька приемних хвилин, що нагадували мені мій дім. Пані Гречанівська оповідала багато про свого сина й показувала його світлину — поляг у війні при Українських Січових Стрільцях.

Я розпрощався, перед школою вже дожидали мене наші підводи. Прибігали ще й тут задихані жінки й докидали всякого добра. На одній підводі лежали дві гуски, перерізані шийки звисали на колесо. Це наші стрільці, що збирали в горішньому кінці села, забрали в панському дворі. Мені стало трохи ніяково.

(Далі буде).

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. III.

ЗАМІТКА. В ч. 3. „Літопису“ за біж. рік, на ст. 24, у другім стовпці бібліографії, третя позиція здоліни, при прізвищу автора Пузицький, просимо виправити ініціал „Н“ на „А“.

Пузицький Г. ген-хор. Ще в справі 10. і 11. листопада 1920 р. (Лист до Редакції). „Літопис Черв. Калини“. Львів 1933. 4°, ч. 4, ст. 8—9.

1920. XI. Перша кулеметна дивізія. Спростовання поданих інж. Пекарчуком відомостей в його статті: „Правда про 10 і 11 листопада 1920 р.“ в „Літопису Ч. К.“ 1933, ч. 1, ст. 8—9 у відповідь на статтю сотн. Б. Монкевича: „З останніх днів боротьби“.

Прізвище автора подано в неправильній транскрипції, треба Пузицький А.

Пушкарський І. Революція в селі Миколаївці, Васильківський район на Дніпропетровщині. „Вісти“. Харків 1927, ч. 252.

П. Ш. Коли українська фльота з'явилася на козацькому морі. „Неділя“. Львів 1935. 4°, ч. 18, ст. 3. 21. IV. 1918. Севастопіль.

П-юк Василь. Безногий кіннотчик. „Укр. Інвалід“, Календар на 1924 р. Львів. 1923. 8°, сторін 101—108.

Під Браїловом, с. Ворошилівка, проти черв. москалів.

Пять черновецьких закладників. Із споминів Н. Сп(инула). „Буковина“ Чернівці 1918, ч. 22. (19. VII.).

5-ка. З місяця тимчасового осідку 1-ої української стрілецько-козацької дивізії. „Вістник“ пол., літ. і життя“. Відень 1918. 4°, ч. 21, ст. 321—324.

Р. Юрій Магалевський артист-маляр, визначний громадський діяч. „Неділя“. Львів 1935, ч. 44, ст. 9. Некрольог. Рівнож і воєнний діяч.

Рабій Франц, о. Арештування „москвофілів“ в Самборі в 1914 році. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934, ч. 9, ст. 4—5.

Равич М., др. Тяжкі спомини. „Вістник Спілки Лікар. Пом. на Еміграції“. Щитіорно 1923, 4°, ч. 3, ст. 18—22.

Хорі вояки в Любарі, листопад 1919 р.

Радченко Г., пполк. Під Чорним Островом (Із спогадів евакуації за Збруч у червні 1920 р.). „Літ.-військовий Вістник“. Каліш 1921. 8°, ч. 1, с. 48—53. Напад большевиків.

Раєвський Василь, сотн. З моїх споминів 1917—1919. „Кал. Ч. К.“ на 1932. Львів 1931, 8°, сторін 26—35.

18. п., його українізація, партиз. відділ і бій під Корняківкою (Чернігівщина). Чернігів. Конотоп. Відділ Лукашевича. С. Шабашнів. Проти червоних москалів.

Раггаус О., бар. В Ілдив-Кюску (З „Літопису“). „Кал. Черв. Кал.“ на 1927. 8°, ст. 78—80.

Укр. посольство до Туреччини.

Рагушняк Д., хор. Театр „Просвіти“ в Ланцуті. „Син України“. Варшава 1920. 4°, ч. 7, ст. 7.

Збірна станиця, культ. праця.

Рафальський, пполк. Історія воєнного мистецтва — Наполеонівська стратегія. Стрілково 1921. 4°, ст. 1—33.

Реферати. Літ. видання таборового журн. „Наша Зоря“.

Р. Борис. Українські сили під Московією 1920—1935. Львів 1935, 16°, ст. 32.

Збройній боротьбі присвячено розділ: Криваві повстанчі роки.

Р. Борис. Чому Крути?! Львів 1936. 16°, ст. 32.

Укр. військовий рух. Серед вояцьких мас. Перший український полк. 1. Всеукраїнський військовий з'їзд. На вищій щабель розвитку. 2. Всеукр. військ. з'їзд. Військо йде на пролом. Третій військовий з'їзд. Починається розклад.

Реальні сили Української Республіки. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 4, ст. 2.

Військо.

Ревакович Т. З історії недавніх днів. Перший напад на Тухлю (від 27. IX. до 12. X. 1914). „Діло“. Львів 1915, чч. 21—28.

З часів світової війни. Проти москалів.

Ревізія процесу інж. Волод. Панькова. „Нов. Час“ Львів 1935, ч. 176, ст. 6.

Редакція. Про нашу військову термінологію. „Табір““. Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 114—120.

Редакція „Хліборобського Шляху“. Наступ руйніцтва (Про психологію т. зв. „розколу серед гетьманців“). „Хлібороб. Шлях“. Львів 1932. 8°, ч. 7—8, ст. 160—166.

Торкається також особи б. гетьмана П. Скоропадського.

Реєстр юнаків І. випуску Спільної Військової Школи, підвищених до першої старшинської ранги 5. листопада 1919 року. „Прапор України“. Камінець под. 1919. 4°, ч. 1, ст. 17.

Резолюції і протести. „Вісти ІЦК в Польщі“. Варшава 1927. 8°, ч. 14—17, ст. 48—74.

З приводу суд. вироку на убійцю С. Петлюри.

Резолюції третього українського військового з'їзду в Києві. „Гром. Думка“. Вецляр 1917. 4°, ч. 88, ст. 1.

Рембалович І., пполк. Рейд 1921 року. „За Державність“. Варшава 19. Збірник 3. 8° в., ст.

Решетило-Мицак Петро, б. стр. І. п. п. ім. Дорошенка в Києві. Зі споминів сімнадцятилітнього новобранця. „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 51—66.

З Галичини до Києва. Бої з большевиками в околицях Києва. Відворот через Фастів до Проскурова. Галичина 1918—1919.

Рибак Яр. Спомини з Жовкви. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1921. 4°, ч. 6, ст. 4—10; ст. 6—8; ч. 8. ст.

Про підготування до перевороту в Жовківщині

в осені 1918 р. Час від 26 жовтня до 20 грудня 1918 року.

Рибалко-Рибальченко, полк. Якою буде німецька армія? „Табір“. Варшава 1935. 8°, ч. 25, сторін 60—61.

Різників І. З діяльності Українського Червоного Хреста. „Воля“. Відень 1919. 8°, т. 4, ч. 2, сторін 63—66.

Річинський А., др. Бої за Володимир Волинський. З оповідань учасників записав... „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 7—8, ст. 14—16.

У. С. С. Сіра дивізія, укр. сотня Ярощука. Володимирволинський загін і боротьба з поляками. 3 ілюстр.

Р. К. За ключ до Львова. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 7—8, ст. 2—4.

Гора Хима к. Бережан. 2. гал. корпус. 2. курінь УСС. Проти поляків.

Р. К. З боїв Бригади УСС. під Бережанами 22. VI. 1919 „Стрелець“. Борців 1919, ч. 41—43.

Р. К. Історія одного кандидата на „вожда“. Політичний життєпис провідника „націоналістів“ Е. Коновальця. „Гром. Голос“. Львів 1934. чч. 24—26.

Р. К. Історія одного кандидата на „вожда“. Політичний життєпис провідника „націоналістів“ Е. Коновальця. Львів 1934. 16°, ст. 32. Відбитка з „Гром. Голосу“ 1934, чч. 24—26.

Вступ. Старий провідник... молоді. Ундівська ідеологія і тактика „вожда“. Австрійський офіцер. Часи Великої Української Революції. Нереволуційна поведінка підчас правдивої революції. Коновалець як дипломат варшавського періоду уряду С. Петлюри. Нова „дипломатична“ роля Е. Коновальця.

Р. К. Наступ на головний двірць у Львові. „Нов. Час“. Львів 1925, ч. ... (листопад).

Р-кий І., сотн. Спомини з львівських листопадових днів 1918 р. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1920. 4°, ч. 1, ст. 3—9; ч. 2, ст. 4—13.

Рогачиневич Сидір. На Маківці. „Укр. Слово“... Львів 1915, ч. 163, ст. 2—3.

У. С. С.

Рогачиневич Сидір. Св. Вечір в полі „Укр. Слово“ Львів 1916, ч. 6, ст. 4.

У. С. С.

Рогачинський І. Війна між двома селами. (Епізод з революційних днів на Великій Україні). „Кал. Черв. Калини“ на 1934 р. Львів 1933. 8°, ст. 25—30

II. 1918 рік, сс. Кучерівка і Студеник, глухів. повіту. Спілка з большевиками проти України. Бої між собою за здійснення большевицьких гасел.

Рогачинський І. Глухівська трагедія. „Життя і Знання“. Львів 1930. 4°, ч. 5.

Укр. погром в Глухові 6. і 7. березня 1918 р.

Рогачинський І. Памяти от.(амана) Кирила Карася (команданта Х. гарматного полку УГА). „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 97—101

Боева діяльність від часів Центр. Ради до червня 1920 року.

Рогачинський І. Чортківська офензива. „Кален. Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 58—64.

6—28 червня 1919. 4-та золочів. бригада 4-тий гарматний полк. Група „Південь“.

Рогенко Вас. В чім повинні завдячити союзні держави Росії у війні 1914—1918 рр. (Думка військових спеціалістів). „Червона Правда“. Камінець под. 1922, ч. 98.

Розозний Гриць, сотн. Базар. Чернівці 1934. 8°, ст. 84.

Вступ. Польські табори. Підготовка повстання. Що діялося в цей час на Україні. Підготовка до вимаршу на Україну. Дальші боеві операції. Епізоди. Марш на Київ. Відворот армії. Бій під м. Базаром. В повстанчому загоні. Трагедія 359-ох. Ліквідація повстанчої акції. Епілог.

Рецензії і замітки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріяли до історії війська українського. Збірник 5. Каліш—Львів 1935, в. 8°, ст. 20. Ц. 6.50 зл. Видання Укр. Воєнно-Історичного Т-ва.

З приємністю беремо до рук цей грубий том зі сталевого коліру обгорткою, окрашеною такою промовистою графікою небіжчика П. Холодного. Чепурно видана, а на наші часи навіть люксово, на добрім папері, з численними мапками-схемами, вкладаними на крейдовім папері ілюстраціями (серед них є навіть друковані в 4 фарби) ця книжка без сумніву належить до шедеврів нашої видавничої продукції. А її многосторонній і поважний зміст становить цінний вклад в нашу визвольну літературу.

Кожда з 13 статей цього Збірника прочитується з неослабленим зацікавленням і багато дає до роздумувань. До більших статей, з яких тут подано лише початки, всі належать широко знаним військовим діячам і вже іспитованим на полі літературної діяльності ген. А. Пузицькому (Боротьба за доступи до Києва), ген. Ол. Удовиченкові (Від Дністра до лінії перемирря і відворот за Збруч), полк. В. Савченкові (Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі), пполк. А. Марушенкові-Богданівському (Матеріяли до іст. кін. Лубенського ім. М. Залізняка полку). Стаття ген. А. Пузицького мемуарного характеру і відноситься до першої половини 1919 р., коли по поваленню гетьманату війська Директорії, залишивши під натиском червоних москалів столицю, рушили пляновим походом на її відбиття. Описувані події розвивалися на Мозирському і Київському фронтах Північної Групи. Автор подає масу нового і цікавого матеріялу щодо осіб і акцій цього знаменитого походу, шкода лише, що подекуди виходить з рівноваги, що помітно в місцях, де пише про отаманію і в деяких різких характеристиках.

Статті ген. Ол. Удовиченка і полк. В. Савченка це наукові воєнно-іст. розвідки. Одна присвячена останньому походові 20 р., а друга револ. зривові проти скоропадщини 19 р. на Лівобережжі. Нетерпеливо чекається на закінчення обох статей.

Матеріяли до полку Залізняка представлені в 5. Збірнику лише одним розділом, але свідчать про пильну увагу автора до призбирання властивого матеріялу. Темою праці автора, як він подає в пе-

редмові, був укр. козак, вояк без держави, що мусів власною кров'ю її ще здобувати, непризнаваний ні чужими народами ні своїм. То є дуже цікавий і оригінальний підхід до теми.

Є ще й друга стаття, присвячена поодинокій військовій частині, це займаючо описана історія першої укр. гарматної частини (Полк. К. Смовський. Гайдамацький кіш Слобід. України та його артилерія в 1917—18 р.). Позатим живо описувані події доповняють цілий той матеріял, що становить у нас відокремлену рубрику т. зв. Крутянських подій.

До більших статей належить ще стаття знаного мемуариста і давного укр. діяча д-ра М. Галина (Спостереження і вражіння військ. лікаря з вел. війни і революція — продовження). Вміщений тут розділ „Командний російський Генералітет“, написаний на підставі особистого знання вищих рос. військових достойників, є просто архитвором са-тири.

Невтомний історик нашої флоту С. Шрамченко дав новий і великого значіння артикул „Закон про державну укр. флоту і його виконавці“ (до того дуже гарні ілюстрації).

Як цікаву новельку читається талановито напи-

сане „На переломі“ Ю. Науменка. Цікаве не лише історично, але й психологічно. Темою переведення самотужки українізації військової частини молодим недосвідченим старшиною, ідеалістом, якими були всі ці божею милостю творці свого війська, що інтуїтивно відчули його вагу в часі стихійного переродження народу в націю.

Цікаві уривки споминів Я. Водяного про виступ Вільного Козацтва проти москалів у Винниці, хоч так і не лишилося знаним, чи до якогось бою дійшло, і Ю. Липи про одеську учнівську Січ. В цім Збірнику окінчення военно-іст. розвідки сотн. О. Переяславського про бій під Лоевом під ком. М. Кричевського, розвідка ген. В. Дашкевича-Горбацького про генеалогію Остапа Дашкевича, написана з нагоди 400-ліття його смерті і бібліогр. показчик літератури про УСС-ів популярного вже бібліографа П. Зленка.

Почуваємося до вдячності Укр. Военно-істор. Т-ву за такий солідний під всіма поглядами Збірник і горячо поручаємо його читачам і молодим дослідникам нашого недавнього минулого. Ціна 6.50 зол. є крайно приступна.

І. З.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа долучуємо почтові складанки та просимо прислати ними передплату за II. чвертьріччя 1936.

Щиро просимо всіх П. Т. Передплатників, що залягають з передплатою за минулий рік та тих, що не прислали ще передплати на 1936., зробити це конечно в квітні.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 4. / Квітень 1936.

ЗМІСТ:

У Севастополі		Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на	
Ф. Невестюк	2	Київ	
Ще про однострій української морської		Инж. М. Скидан	10
піхоти в рр. 1917—20		Нові дві вістки про коліївщину	
Ярослав Шрамченко.	2	д-р Михайло Антонович	14
Великодній спомин з 1915 р.		У московському полоні	
Ю. Е. О.	3	Михайло Островерха	15
До історії кам'янецької спільної юнацької		Тридцятьліття „фаркіхи“	18
школи		На переломі	
полк. В. Евтимович	4	Теодор Марітчак	19
Великодня „Бомба“		Бібліографія	22
І. Іванець	7		

Міліонової збут ПАПЕРЦІВ і ТУТОК

„КАЛИНА“

говорить сам про
високу якість
і дешеву ціну.

фабрика в Тернополі — фабр. склад Львів, вул. Бляхарська 11

БАЖАЄ ВЕСЕЛИХ СВЯТ

і просить закупити на свята в її склепах
кольоніальні й споживчі товари
ВИНА — ГОРІВКИ — КОНЯКИ

Народна Торговля.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Львів, вул. Зіморовича ч. 20/22.

ПРОДУКЦІЯ:

ФАБРИКА МИЛА — виробляє: мило до прання, мило до прання і миття зі запахом (картон), мило туалетове (троякий формат) мило до голення.

НАВИВАЛЬНЯ НИТОК.

М'ЯСАРНЯ — варстат Мартина 49. — Крамниці м'ясарські: Ринок ч. 2; Личаківська ч. 50; Жовківська ч. 175; На Байках ч. 8. Всі вудженіни й сире м'ясо волове, теляче, вепрове й товщі, що дня свіжі.

ЕКСПОРТ:

Яець, беконів, фасолі за границю.
Штучні погної, насіння.
Господарські машини і прилади.

ПО Д Я К А.

Оцим почуваюся до обов'язку зложити подяку Товариству взаємних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за скорі і без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по мойому бл. п. мужеві о. Евгенові Копистянському.

Скорі й акуратне виплачення обезпеченої суми уважне мене поручити це одинокі українське Товариство обезпечень на життя „Карпатія“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Вікторія Копистянська.

Ф І Р М А

Плоцький-Васерман
Каліш

ФАБРИКА СИНКИ

бажає П. Т. Відборцям

Щасливих Веселих Свят!

СКЛАДАЙТЕ СВОЇ ОЩАДНОСТІ
і поладнуйте всі банкові справи
в КООПЕРАТИВНОМУ БАНКУ

ОБЕЗПЕЧИТЕ СВОЄ МАЙНО
від вогню й від крадежі з вдомом в Товаристві взаємних обезпечень

„ДНІСТЕР“
У ЛЬВОВІ, ВУЛ. РУСЬКА ч. 20.

Ч. тел. 280—50.

Ч. тел. 205—47.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

АКЦІЙНА СПІЛКА

ЦЕНТРАЛЯ: ЛЬВІВ, ВУЛ. СЛОВАЦЬКОГО 14.
ФІЛІЯ: СТАНИСЛАВІВ, УЛ. СОБІСЬКОГО 11.
Телефон ч. 3-82, 52-92. — Адреса телеграфічна: Землебанк, Львів. — Конто в ПКО. (Варшава) ч.: 149.000. — Конто в ПКО. (Львів) ч.: 500.170. — Жировий рахунок в Банку Польським у Львові. — Акційний капітал зол. 5,000.000. — Власна каменниця.

ВИКОНУЄ всілякі банкові чинности.

КУПУЄ І ПРОДАЄ цінні папери, девізи, валюти по курсі дня на найкорисніших умовах.

ПРИЙМАЄ І ВИПЛАЧУЄ вклади в золотих і золотих в золоті, та доляри на біжучий рахунок.

ПЕРЕВОДИТЬ інкасо у всіх місцевостях у краю і на чужині.

ПОЛАГОДЖУЄ перекази заграницю до всіх місцевостей світа.

У ВСІХ КРАЯХ ЕВРОПИ Й АМЕРИКИ
ВЛАСНІ КОРЕСПОНДЕНТИ.

Хто дбає про здоровля

споживає
найздоровіші

першоякісні

вироби

„МАСПОСОЮЗУ“

Фабрика хемічних виробів

О. Левицька і С-ка

У Львові, вул. Кордецького ч. 51.

Телефон 60-04.

ПКО. 503-881

поручає власні вироби найкращої якости

Пасту до взуття „Елегант“ терпентинову.

Пасту до взуття „Елегант“ люксус. в туб.

Пасту до підлоги „Французька маса“

Віск комбінований до підлоги

Васеліну до шкіри

Синку до білля

помадкову і короюву

Шварц до чобіт. — Віск шевський. — Смолу.

КООПЕРАТИВНА ФАБРИКА ДОМШОК ДО КАВИ

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ“

ЛЬВІВ—БОГДАНІВКА 30. — Телефон 242—97.

поручає свої знані і випробувані вже вироби:

цикорію „Луна“
„Солодову каву Луна“
і відмінку кави „Пражінь“

СМАЧНІ! ПОЖИВНІ! ДЕШЕВІ!

— — — Жадайте у всіх крамницях! — — —